

HELENA TURCEROVÁ-DEVEČKOVÁ, DENISOVCI A TURČIANSKY SV. MARTIN AKO MIESTA KULTÚRNEJ MEDIÁCIE

BOHUMILA FERENČUHOVÁ

FERENČUHOVÁ, Bohumila: *Helena Turcerová-Devečková, The Denis Family and Turčiansky Sv. Martin as Places of Cultural Mediation*, 2024, Vol. 6, Issue 1, pp. 5 – 26. DOI: 10.17846/CEV.2024.06.1.5-26.

ABSTRACT: Helena Turcerová-Devečková (1886 – 1964), was a historian and a woman of letters, author of the doctoral thesis *Louis Štúr et l'idée de l'indépendance slovaque* (Paris 1913), artistic translator from French, Russian and Polish to Slovak and from Slovak to French. The paper analyses connections between Turcerová's life and work, reflects the situation of an intellectual woman, the wife and mother in the Slovak society, and the possibilities of the achievement of her professional ambitions. It presents the results of the archive's research explaining the role of Ernest Denis, the supervisor of her thesis, and his merits in the struggle for Czechoslovakia. The paper analyses Turcerová's relations with him and his family, and it stresses the function of Turčiansky Sv. Martin and Helena Turcerová-Devečková as the place of Slovak-French cultural mediation.

KEYWORDS: Helena Turcerová. Woman. Historian. Slovak French cultural mediator.

Helena Turcerová-Devečková (1886 – 1964) bola historička, literárna historička, autorka doktor-skej dizertácie o Ľudovítovi Štúrovi, ktorú v apríli 1913 obhájila na parížskej Sorbonne.¹ Počas svojho života prekladala beletriu i spoločenskovednú literatúru z francúzštiny, ruštiny a poľštiny do slovenčiny, a zo slovenčiny a češtiny do francúzštiny. Štúdiá analyzuje vzťah medzi Turcerovej životom a dielom, reflektuje postavenie ženy – intelektuálky a stredoškolskej profesorky, ktorá bola zároveň manželkou a matkou, a možnosti realizovania jej profesionálnych ambícií v danom čase a danom prostredí. Predstavuje výsledok vlastného výskumu autorky, ktorá touto štúdiou spláca portrétovanej osobnosti istý dlh: s menom Heleny Turcerovej sa stretla už v roku 1970, keď písala diplomovú prácu na tému *Francúzski slavisti a česká a slovenská otázka (1867 – 1918)*, obhá-jenej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1971). Helena Turcerová bola – dnešným jazykom povediac – doktorandkou historika a slavistu Ernesta Denisa, ktorý sa počas prvej svetovej vojny zaslúžil o propagáciu spojenia Čechov a Slovákov v jednom štáte. Cieľom štú-die je ukázať Helenu Turcerovú-Devečkovú ako predstaviteľku modernej generácie slovenských národovkyn/cov sústredených okolo kultúrneho centra v Turčianskom Sv. Martine a kultúrnú mediátorku medzi Slovenskom a Francúzskom. „Konštrukcia poznania totiž prechádza cez me-diátorov“ – ako sa píše v úvode diela *Francúzsko a stredná Európa. Mediátori a mediácie*. V štúdiu použité metódy výskumu zodpovedajú celkovému zameraniu tohto medzinárodného projektu, ktorý si kládol za cieľ zmapovať proces konštruovania poznania strednej Európy vo Francúzsku.²

¹ Predkladaný text je prepracovanou štúdiou, ktorá vyšla vo francúzskom origináli: Ferenčuhová, Bohumila. 2015. Helena Turcerová-Devečková, la famille d'Ernest Denis et Turčiansky Sv. Martin comme lieux de médiation culturelle. In: *La France et l'Europe centrale. Médiateurs et médiations*. Paris: Institut d'études slaves, 203 – 222.

² *La France et l'Europe centrale. Médiateurs et médiations*. Publié sous la direction de Antoine Marès. Paris: Institut d'études slaves, 2015, 7.

RODINA A VZDELANIE

Helena Turcerová-Devečková³ bola historička a počas prvej československej republiky pôsobila ako stredoškolská profesorka, školská inšpektorka a prekladateľka. Hoci sa narodila i zomrela na Slovensku (18. februára 1886 v Slovanoch pri Kláštore pod Znievom – 4. novembra 1964 v Bratislave), jej život a profesionálna aktivita ju spájajú s Ruskom, Poľskom a Francúzskom. Vďaka svojim životným skúsenostiam sa mohla stať skutočnou mediátorkou medzi slovenskou kultúrou na jednej, francúzsskou, ruskou a poľskou na druhej strane. Na bližšie vysvetlenie tohto konštatovania bude užitočné pripomenúť si niektoré fakty jej životopisu, alebo ešte lepšie – prepojiť jej život s vysvetlením jej profesionálnej kariéry.

Helena Turcerová, pokrstená ako Elena Anna v katolíckom kostole v Turčianskom Sv. Ďure, pochádzala z rodiny zámožných remeselníkov – vlastníkov mlyna a pily. Trenčianska, Oravská, Liptovská a v prvom rade Turčianska župa sú známe pre dlhú tradíciu ľudového bylinkárstva a liečiteľstva. Od 17. storočia ju rozvíjali aj jezuiti v Kláštore pod Znievom. Od začiatku 18. storočia podomoví obchodníci z Turca predávali bylinky a liečivé oleje, lieky a šafran z vlastnej produkcie najprv v západnej Európe, neskôr v Rusku. V 19. storočí sa táto obchodná aktivita rozšírila o predaj galantérie a remeselných výrobkov najmä zo železa (kosy, vidly, pily, ručné mlynčeky a iné výrobky), ktoré najčastejšie kupovali vo Viedni. Na prelome 19. a 20. storočia obchodné domy Slovákov z Turca zvané *slavianské magaziny* tvorili v európskom a ázijskom Rusku celú sieť; najväčšou z nich bola obchodná sieť bratov Országhovcov s hlavným sídlom vo Varšave (Hrozičnik 1981). S touto obchodnou sieťou začal spolupracovať Helenin otec Adolf Turcer, keď sa usadil v Menzelinsku v Rusku v 80. rokoch 19. storočia. Jeho manželka Anna, rodená Rendeková, ostala v obci Slovany; za manželom odcestovala s batolaťom v náručí. Aj Rendekovci obchodovali v Rusku. Helenin ujec bol obchodníkom vo Varšave. Obidve rodiny ostali uhorskými štátnymi príslušníkmi a udržiavali styky s príbuznými a blízkymi v Turci. Vracali sa tam aj v obchodnom záujme.

Okresné mesto Menzelinsk, kde žil Adolf Turcer s rodinou, na sútoku riek Menzelja a Kama asi 300 km na východ od Kazane, v tom čase v gubernii Ufa, dnes polovicu jeho obyvateľov tvorili Tatári. Helena mala dvoch bratov, Jozefa a Alexandra – bývali v pohodlnom poschodovom dome na hlavnom námestí.⁴ Adolf chcel dať deťom dobré vzdelanie a mienil poslať Helenu do školy na Slovensko. Na radu priateľa Baltazára Šaršúna, rodáka a obchodného partnera z Turca, tiež člena obchodného kartelu bratov Országhovcov, vybral pre Helenu dievčenskú katolícku školu svätého Petra a Pavla s vyučovacím jazykom francúzskym a ruským v Moskve (Kostolný 1966, 308). Išlo o gymnázium s prípravnými ročníkmi a penzionátom, v ktorom Helena žila od svojich siedmich rokov. Ešteže mala možnosť tešiť sa z častých priateľských návštev u Šaršúnovcov. Napriek tomu krehké dievčatko v penzionáte ochorelo, muselo na určitý čas odísť zo školy a zvyšok školského roka strávilo u rodičov v Menzelinsku. Po návrate do Moskvy si musela zvykať na nové spolužiačky, ktorým nerozumela – väčšina z nich boli Polky. Helena neskôr spomínala, že vtedy si uvedomila, že je „iná“, ani Ruska, ani Poľka, a požiadala príbuzných z Turca, aby jej poslali

³ Pozri heslo Helena Turcerová-Devečková. In: *Lexikón slovenských žien*. 2003. Martin: Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 253; Mojdis, Ján. 1995. Úloha osobných priateľstiev pri objavovaní Slovenska vo Francúzsku (1900 – 1918). In: Ferenčuhová, Bohumila (ed.): *Francúzsko a stredná Európa. Vzťahy medzi Francúzskom a strednou Európou v rokoch 1867 – 1914. Vzájomné vplyvy a predstavy*. Bratislava: AEP, 123 – 133; Mojdis, Ján. 2004. *Slováci a Francúzi v premenách času*. Prešov: Universum, 99 – 109; Mojdis, Ján. 2008. Helena Turcerová-Devečková a vznik Československa. In: *Annales historici Presoviensis* 8, 130 – 137. http://www.unipo.sk/public/media/12900/2009_Pekar_-_Annales_Historici_8_-_final.pdf [19. 11. 2023].

⁴ Slovenská národná knižnica v Martine – Literárny archív (ďalej SNK LA), Zbierka fotodokumentov osobností, SD 20/32, dom Turcerovcov v Menzelinsku (Rusko), okno Heleninej izby je označené X.

slovenskú gramatiku a slovenskú učebnicu dejepisu a literatúry. Nič podobné v kníhkupectvách ani maďarských gymnáziách nenašli (Horváth 1987, 92). Vo vyšších ročníkoch Helena profitovala z kultúrneho života v Moskve; mimoriadne si obľúbila najmä predstavenia v divadle MCHAT. V roku 1905 na francúzsko-ruskom gymnázium sv. Petra a Pavla zmaturovala a chcela sa stať učiteľkou. Skúšobná komisia Moskovskej Akadémie jej vydala 6. januára 1906 diplom profesorky francúzštiny a povolenie vyučovať, ale „na základe článku 415 Nariadenia o štátnych funkciách, zv. 3 (1896) nebude môcť využiť práva a privilégiá vyplývajúce z tejto funkcie, pretože nie je štátna príslušníčka Ruska.“⁵ Podľa Heleninho osobného spisu bola v školskom roku 1906 – 1907 na študijnej ceste vo Varšave, ktorá vtedy patrila Rusku. Zdokonalila sa tam v poľštine. Možno predpokladať, že pomáhala v rodinnom podniku svojho ujca a tety, stýkala sa s bratrancami a sesternicami. Vieme, že sa zapojila do kultúrneho a spoločenského života varšavských Slovákov. Už vtedy si ju všimli v Martine: *Národné noviny* 1. januára 1907 uverejnili správu, že tam hrala v ochotníckom predstavení hry Ferka Urbánka *Zaživa v nebi*, upútala vraj celé obcenstvo veselou a milou povahou. O rok neskôr *Národné noviny* s hrdosťou oznámili, že Turčianka Helena Turcerová študuje filológiu na univerzite v Paríži.⁶

Údaje o presnom začiatku štúdia Heleny Turcerovej na Sorbonne sa líšia, a niektoré biografické slovníky ho kladú do roku 1905. Podľa jej osobného spisu to bolo inak: v školskom roku 1907 – 1908 bola opäť v Rusku⁷ a na Sorbonne začala študovať francúzsku literatúru a gréčtinu až v akademickom roku 1908 – 1909. Bývala s ďalšou študentkou v skromnej prenajatej izbe, vysoko po schodoch vynášala uhlie, aby v nej nezamrzli, samy si upratovali, varili a občas ušili šaty. Tak obetavo a s takými nízkymi finančnými nákladmi dokáže vyštudovať len žena – s hrdosťou a uznaním o nej napísala Elena Maróthy-Šoltéssová (Maróthy-Šoltéssová 1913, 152). Fotografie zo zbierok Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice nám ukazujú štíhle dievča v jemnej bielej blúze a dlhej čiernej sukni, má čierne oči, dlhé gaštanové vlasy zdvihnuté v tyle jej mätko rámcujú tvár, tak ako to bolo v móde začiatkom 20. storočia.

Na inej parížskej fotke, žiaľ, nedatovanej, pózuje s priateľkou Oľgou Pivkovou, dcérou martinského advokáta.⁸ A na ďalšej môžeme vidieť scénu z Racinovho *Polyeucta*, v ktorej hrajú bezmenné študentky, odlíšené národnosťou – dve Francúzky vľavo a vpravo, v strede Nemka a Helena – najmenšia, celkom vzadu, skoro neviditeľná.⁹ Dňa 14. júna 1909 jej Sorbona udelila certifikát o absolvovaní francúzskych štúdií.¹⁰ V štúdiu chcela pokračovať a ukončiť ho napísaním diplomovej práce. O ďalších udalostiach napísala sama. Úryvky z tohto textu prvý raz publikoval jej synovec Andrej Kostolný: „Počas štúdií budili vo mne záujem francúzske salóny z 18. storočia. Požiadala som však o radu, prípadne o návrh profesora francúzskej literatúry.“¹¹ Siahne do poznámok a podáva mi lístok s témou Vplyv *The Tatlera*¹² na francúzsku žurnalistiku. Rozhodnutie som mala oznámiť na druhý deň. Lístok som vrátila s odpoveďou, že sa témy vzdávam a podotkla som, že by mi vyhovovala téma z rusko-francúzskych vzťahov. Nato ma odkázal na profesora, s ktorým som chystala prácu na certifikát“ (Kostolný 1966, 309). Známy slavista Emile Haumant¹³ ihneď našiel tému podľa jej

⁵ Pozostalosť Heleny Turcerovej. SNK LA, 104 D 10.

⁶ „Na parížskej univerzite tohto roku študuje filológiu aj Turčianka Helena Turcerová [...]“ In: *Národné noviny*, 39/2, 4.

⁷ Štátny archív Prešov, pracovisko Poprad, f. Štátna obchodná škola v Kežmarku, šk. 5, Osobné spisy profesorov.

⁸ Zbierka fotodokumentov osobností. SNK LA, SD 20/18.

⁹ Zbierka fotodokumentov osobností. SNK LA, SD 20/19.

¹⁰ Pozostalosť Heleny Turcerovej. SNK LA, 104 D 10.

¹¹ Émile Faguet (1847 – 1916).

¹² *The Tatler* – názov britského literárneho časopisu a spoločnosti, ktoré v roku 1709 založil Richard Steel.

¹³ Émile Haumant (1869 – 1942), lingvista a historik, profesor ruštiny na Sorbonne. Pozri Nekrológ <http://>

prianí: Vplyv George Sandovej na Turgeneva. Neodpustil si však otázky: Čo prebudilo jej záujem? Chce sa špecializovať na Rusko a ruský jazyk? „Nie – odpovedám, ale je to jazyk, v ktorom som vychovaná. Som v Rusku vychovaná Slovenka. – Tak sa obráťte na profesora Denisa, ten vám iste lepšie poradí ako ja“ (ibid.). Slavista a bohemista Ernest Denis ju prijal srdečne: „Ako mu ohlásili Slovenku, vyšiel mi naproti, zaviedol ma do svojej pracovne a začali sme hľadať vyhovujúcu tému. Vy, Slovenka, nehľadáte tému diplomovú, ale na doktorát. Bolo by dobré oboznámiť našu verejnosť s apponyiovským školským zákonom. Ale neviete po maďarsky – to teda odpadá. Nie ste protestantka – i to odpadá. A poznáte Štúra? Mohol by to byť Štúr“ (ibid.).

Helena neskôr napísala, že Ernest Denis hľadal tému s politickým zameraním. Apponyiho zákony boli prijaté tri roky pred týmto stretnutím a európske publikum zasiahol prejav nórskeho spisovateľa B. Bjørnsona na kongrese v Mníchove, kde obvinil uhorskú vládu z falošného liberalizmu. Po udalostiach v Černovej v októbri 1907 sa postavenie Slovákov v Uhorsku i vo Francúzsku začalo vnímať ako aktuálna otázka.

HELENIN ŠKOLITEĽ ERNEST DENIS A SLOVÁCI

V rukopisnom liste, ktorým sa francúzsky historik, bohemista a slavista Ernest Denis (3. január 1849 Nîmes – 5. január 1921 Paríž) uchádzal o vstup do francúzskej Akadémie [Institut de France], uviedol, že jeho záujem o Čechy sa prebudil vďaka čítaniu krásnej literatúry už počas stredoškolských štúdií (z iných zdrojov vieme, že myslel najmä na romány George Sandovej). Zdôraznil vplyv českého historika Františka Palackého na svoje vzdelávanie počas výskumného pobytu v Prahe v rokoch 1871 – 1875. Ministerstvo školstva mu poskytnuté štipendium predĺžilo trikrát. Denis sa v Prahe učil nielen po česky a nemecky, ale aj po rusky. V biografickej notícke pre l'Institut de France Denis o sebe uviedol: „Pripravoval spojenie Čiech a Slovenska, toto spojenie je podmienkou nezávislosti a sily tejto Republiky.“¹⁴ Jeho cieľom bolo okrem iného „zblížiť vzájomne Slovanov tak, aby utvorili pevný blok proti Nemecku. Zmierovanie nebolo vždy ľahkou úlohou, ale Slovania si v podstate uvedomovali vzájomné dobré úmysly a úsilie o spravodlivosť.“¹⁵ Otázka zjednotenia sa týkala rovnako Čechov i Slovákov; tento fakt sa dá vyvodiť z listu, ktorý Denis dostal od priateľa Emila Picota (1844 – 1918), odborníka na Rumunsko a znalca národov habsburskej monarchie ako odpoveď na jeho vlastné pozorovania počas druhého roka pobytu v Prahe. Picot bol znepokojený narastajúcim vplyvom nemeckého obyvateľstva v moravských mestách napriek tomu, že okolitý vidiek bol prevažne slovanský. Zdôraznil preto: „Zdá sa mi, že česká národná strana (tak staročeská, ako mladočeská) neurobila to, čo by bola mohla, to, čo mala urobiť, aby sa udržala v stálych vzťahoch s Moravanmi a Slovákmí a ťahala ich vpred. Možno povedať, že medzi týmito troma národmi fakticky nie je nijaké puto.“¹⁶ V početnej Denisovej korešpondencii s pražskými priateľmi Soběslavom a Ladislavom Pinkasom, v ktorej komentovali súdobú českú politiku, nenájde o Slovákoch prakticky žiadnu zmienku. Po obhajobe doktorskej dizertácie *Hus a husitská vojna* [Hus et la guerre des hussites] v roku 1878 Ernest Denis spracoval tému *Koniec českej samostatnosti* [La Fin de l'indépendance bohème] a *Čechy po Bielej Hore* [La Bohème depuis la Montagne Blanche]; v jej druhej časti, ktorá vyšla v roku 1903, nájdeme niekoľko strán o Slovákoch a Ľudovítovi Štúrovi. Môžeme si tam prečítať, že Štúr, ktorý bol „dušou národnej strany Slovákov v Hornom Uhorsku“, sa definitívne vzdal češtiny a prijal dialekt, ktorým sa hovorilo na strednom Slovensku. Po zmierení neskorých stúpcov bernolákovčiny so Štúrovými žiakmi sa Slováci, podľa

www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/slave_0080-2557_1944_num_21_1_1427.

¹⁴ Archives nationales, Paríž (ďalej AN), fond AP 650, Ernest Denis, dossier 1. a Vie professionnelle.

¹⁵ ibid.

¹⁶ List E. Picota E. Denisovi 20. 5. 1874. AN fond AP 650, Ernest Denis, dossier 1. a Vie professionnelle.

Denisa, dostávali do stále väčšej izolácie. „Nemali sa veľmi prečo chváliť týmto rozhodnutím, je totiž veľmi nepravdepodobné, že zoči-voči Maďarom, ktorých sila a požiadavky neprestajne rastú, sa im podarí len vďaka vlastným zdrojom vyjsť z podriadeného postavenia, na ktoré ich redukovali. [...] Česi sa previnili tým, že [dôvody Slovákov] nepochopili,“ napísal (Denis 1903, 224).

Historici, ktorí písali o Denisovi, si zväčša nevšímajú zdroje, z ktorých francúzsky historik vo svojej práci čerpal. O slovenskej jazykovej otázke Denis písal podľa knihy Jaroslava Vlčka o slovenskej literatúre,¹⁷ teda s určitým porozumením. Slovenskí národovci, ktorí sa rozhodli získať ľud pre národnú vec, sa celkom pochopiteľne rozhodli, že sa mu prihovoria preň najpochopiteľnejším dialektom a zároveň odzbroja žaloby Maďarov, ktorí videli v češtine u Slovákov hrozbu pre Uhorsko. Podľa Denisa sa Česi zaujímali o osud Slovákov len sporadicky a tí sa oprávnené domnievali, že ich spojenectvo im môže skôr uškodiť, než prospieť (ibid., 223). Opis Slovanského kongresu v Prahe v júni 1848 poskytol Denisovi ďalšiu príležitosť, aby sa zmienil o Štúrovi. Opísal ho ako mladého radikála, ktorému je sloboda Slovanov dôležitejšia ako existencia Rakúska. Ľudovít Štúr a Michal Miloslav Hodža „hrdinsky bránili práva Slovákov proti maďarskej drzosti“ (ibid., 288).

Za práce z českých dejín bol Denis menovaný za člena Českej kráľovskej akadémie vied a stal sa doktorom honoris causa českej Karlo-Ferdinandovej univerzity v Prahe. Menej sa spomína skutočnosť, že aj Maďarská akadémia vied [Magyar Tudományos Akadémia] na svojom generálnom zhromaždení 23. marca 1906 menovala Ernesta Denisa za svojho zahraničného člena – korešpondenta.¹⁸ Túto poctu neodmietol; zaiste je prehnané obviňovať ho z „maďarofóbie, germanofóbie a austrofóbie“, ako sa stáva aj v súčasnej francúzskej historiografii.¹⁹ Ernest Denis patrí do generácie, ktorá ťažko prežívala porážku vo francúzsko-pruskej vojne a želel si, aby sa Alsasko-Lotrinsko stalo opäť súčasťou Francúzska, ale nebol ani francúzsky ani český šovinista. Počas Veľkej vojny sa jeho vyjadrenia pritvrdili. Bol slobodomyselný a nezávislý, určite nie služobník štátu. Pred Veľkou vojnou bol skôr prívržencom austroslavizmu podľa Karla Havlíčka Borovského či Františka Palackého než rozbitia habsburskej monarchie. Tieto koncepcie prisudzujú Slovákom úlohu posily pre Čechov – Denis videl v Slovákoch nevyhnutné spojivo na prepojenie Čechov so slovanským svetom, ktorý mal byť v budúcnosti schopný poslúžiť Francúzsku ako protiváha zjednoteného Nemecka. Podľa Denisa by Slováci nemali aspirovať na nezávislosť. Po roku 1905 sa ich postavenie v Uhorsku ďalej zhoršovalo. Prvé volebné úspechy zástupcov národností v uhorskom parlamente viedli vládu k ešte tvrdšej maďarizačnej politike, nasmerovanej najmä proti Slovákom, pretože sa jej zdali najslabší, a tiež k volebným excesom, ktoré tak dobre opísal R. W. Seton-Watson.²⁰ Denis jeho knihy často citoval v šiestej kapitole svojej vlastnej práce na podporu vzniku Československa – *Otázka Rakúska. Slováci* [La question d'Autriche. Les Slovaques].²¹ Použil aj francúzske práce, napríklad *Rakúsko-uhorské vyrovnanie* [Le Compromis austro-hongrois (1904)] od Louisa Eisenmanna²² a množstvo prác o národnostnom probléme v habsburskej monarchii, ktoré v tom čase vychádzali v Rakúsko-Uhorsku, v Rusku a v západnej Európe. Denisova kniha o Slovákoch je na svoju dobu

¹⁷ Vlček, Jaroslav. 1881. *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy*. Praha: Slavík a Borový.

¹⁸ AN, AP 650 Ernest Denis, dossier 1. a.

¹⁹ Napríklad v biografii Ernestovho syna Pierra a tam citovanej literatúre. Oulmont, Philippe. 2012. *Pierre Denis. Français libre et citoyen du monde. Entre Monnet et de Gaulle*. Paris: Nouveau Monde éditions, 35 – 36.

²⁰ Scotus, Viator. 1908. *Racial Problems in Hungary*. London: Archibald Constable; Scotus, Viator. 1912. *Ungarische Wahlen, Beitrag zur Geschichte der politischen Korruption*. Leipzig: T. Welcher.

²¹ Denis, Ernest. 1917. *La question d'Autriche. Les Slovaques*. Paris: Librairie Delagrave, 197 – 246.

²² Louis Eisenmann (1869 – 1937), francúzsky historik, slavista, odborník na dejiny Rakúsko-Uhorska a strednej Európy, profesor na Sorbonne, po Veľkej vojne riaditeľ Francúzskeho ústavu Ernesta Denisa v Prahe.

bohatá a dobre informovaná. Zaslúži si, aby sme ju vzali vážne aj dnes, berúc do úvahy autorov cieľ – účasť na zápase o vznik Československej republiky. Čo sa týka Ludovíta Štúra a obdobia 1815 – 1856, Denis ťažil aj z dizertácie svojej doktorandky. Usilovala sa v nej zodpovedať jeho kľúčovú otázku – prečo sa Štúr a jeho priatelia usilovali o slovenskú nezávislosť. Dôvody odkazujúce na Hegelovu filozofiu a na všeslovanské fantázie Denis zhodnotil ako pochybné a falošné. Ocenil ciele lídrov hnutia, ktorí chceli zlepšiť životné podmienky svojich rodákov, požadovali preto zrušenie feudálneho režimu, rovnosť všetkých občanov pred zákonom, spravodlivejšie rozdelenie pôdy. Chceli pozdvihnúť ich ducha a otvoriť ich dušu tým najvznešenejším myšlienkam. Preto s nimi chceli vstúpiť do blízkeho kontaktu a prihovoriť sa im ich každodenným jazykom.²³ Podľa Denisa Slováci boli priveľmi slabí na to, aby založili nezávislý štát a ich podrobenie by priviedlo celkom izolovaných Čechov do katastrofy. To bol hlavný dôvod toho, čo podčiarkol na záver: „Slovenská otázka má európsky význam a blaho slovenských kmeňov je jednou z podmienok slobody sveta; iba ich spojenie s Čechami umožní utvoriť štát, ktorý bude dosť pevný na to, aby vzdoroval pangermánskym ambíciám“ (Denis 1917, 275 – 276).

SIEŤ OSOBNÝCH A PROFESIONÁLNYCH PRIATEĽSTIEV HELENY TURCEROVEJ

Počas výskumu o Štúrovi si Turcerová vytvorila celú sieť kontaktov v Paríži, Prahe, Turčianskom Sv. Martine a medzi slovenskými národovcami. V Paríži v prvom rade so svojím školiteľom Ernestom Denisom a jeho početnou a priateľskou rodinou, potom s prostredím Školy orientálnych jazykov [École nationale des langues et civilisations orientales], kde pôsobil známy slavista Louis Leger, ktorý jej dal k dispozícii svoju bohatú knižnicu. V roku 1910 navštevovala Helena prednášky Hanuša Jelínka z českej literatúry, ktoré zorganizoval Ernest Denis na Sorbonne. Na jeho žiadosť zahrnul Jelínek do tohto kurzu jednu prednášku zo slovenskej literatúry. Slovákov a Čechov v prednáškach predstavil ako jednu etnickú a jazykovú skupinu, ten istý „československý národ“ (Jelínek 1912, 328 – 347). V tom istom roku pricestoval do Paríža na štúdiá mladý Slovák Juraj Slávik,²⁴ synovec spisovateľky Eleny Maróthy-Šoltésovej. Do Paríža prišiel po roku štúdií v Berlíne a Helena Turcerová bola jeho prvým kontaktom v Paríži. Svoj príchod jej oznámil telegraficky z Berlína. Čakala ho na stanici Gare du Nord, na prvú noc mu rezervovala izbu v hoteli a poradila mu, ako postupovať, aby si zabezpečil ubytovanie v Paríži na celý čas štúdií. Spočiatku sa stretávali každú nedeľu v Luxemburskej záhrade, v Jardin des Plantes a niekedy chodili spolu na výlety do Saint-Cloud, Versailles alebo Saint-Germain-en-Laye. Ukázala mu Latinskú štvrť, zoznámila ho so svojimi priateľkami a priateľmi. Patril k nim napríklad český historik Albert Pražák, ktorý bol v Paríži s manželkou a malým synom. Turcerová ich považovala za stálych priateľov. Spoločne sa tešili zo spoločenského života a kultúrnych zážitkov v Paríži (Slávik 1959, 169 – 188).

Denis poslal Turcerovú hľadať potrebné dokumenty k dizertácii o Štúrovi najprv k Jaroslavovi Vlčkovi do Prahy do Archívu Národného múzea. Ten ju nasmeroval na Slovensko, k Andrejovi Halašovi. Začala hľadať dokumentáciu o Štúrovi v Turčianskom Sv. Martine v archíve Slovenskej muzeálnej spoločnosti, v rodinnom archíve Hurbanovcov, čo jej umožnil Svetozár Hurban Vajanský. Právnik Augustín Ráth ju upozornil na dôležitosť archívu Evanjelického lýcea v Bratislave. V Archíve Národného múzea v Prahe si preštudovala listy, ktoré Štúr písal svojim českým priateľom. Väčšina fondov, ktoré skúmala, bolo nespracovaných, práca v týchto archívoch nebola jednoduchá, ale výsledok bol skvelý. Bola to chronologická biografia s úvodom venovaným najstarším dejinám Slovenska – od príchodu Slovanov na územie vymedzené v súlade s dielom

²³ Denis 1917. Dizertáciu H. Turcerovej cituje na strane 166.

²⁴ Neskôr československý politik a diplomat (1890 – 1969). Pozri o ňom Michálek, Slavomír a kol. 2006. *Juraj Slávik Neresnický: od politiky cez diplomaciu po exil (1890 – 1969)*. Bratislava: Prodama.

Lubora Niederleho, cez epizódu Veľkej Moravy, ktorá zjednotila Slovákov a Moravanov, ku ktorým sa na istý čas pridali Česi, Lužickí Srbi a Poliaci. Turcerová si bližšie všimla náboženskú reformáciu a jej účinky v prvom rade na národný a jazykový rozkol medzi slovenskými katolíkmi a protestantmi. Ďalšie kapitoly sa venujú Ľudovítovi Štúrovi: 1. Detstvo a mladosť (1815 – 1836); 2. Štúdijné a učiteľské roky (1836 – 1844); 3. Ľ. Štúr a slovenská vec (1844 – 1847); 4. Štúrova politická činnosť (1847 – 1850). 5. Štúr: jeho panslavizmus (1850 – 1856) a napokon Záver, do istej miery kritickejšej voči Štúrovi, ako bolo na Slovensku bežné.

V tom čase ešte Slovensko nemalo kritickú prácu o Štúrovi. Turcerová poznala Štúrovu biografiiu od Jozefa Miloslava Hurbana – bolo to dielo priateľa, spolupracovníka a spolubojovníka ale bola si vedomá nepresností, vyplývajúcich z lásky autora k portrétovanej osobe. Ona sama išla k prameňom, využila osobné rozhovory s potomkami Štúrových príbuzných,²⁵ kládla otázky znalcom študovaných dokumentov. V Martine jej Svetozár Hurban Vajanský, syn Jozefa Hurbana, umožnil študovať nielen Archív Slovenskej muzeálnej spoločnosti, ale otvoril jej aj rodinný archív. Turcerová požiadala o rady Jozefa Škultétyho,²⁶ bola v kontakte s právnikom a historikom Júliom Bottomom (1848 – 1926), ktorý nedávno predtým vydal v Martine prácu venovanú slovenským dejinám.²⁷ Turcerová vo svojej dizertácii objasnila viacero málo známych detailov o Štúrovom štúdiu v Rábe (Győr), o aktivitách mladého Slovenska v Prešporku vrátane tých, ktoré nevedel Štúr, o Štúrovom zámere pokračovať v štúdiu nie v Halle, ale v Berlíne, kde by bolo lacnejšie tak štúdium, ako aj každodenný život. Nepodarilo sa to, lebo nedostal od Pruska pobytové vízum. Turcerová adekvátne opísala Štúrove politické aktivity – najprv ako poslanca uhorského snemu; čo sa týka vplyvu revolúcie 1848 – 1849 na Štúra, usudzuje, že „Zjazd v ňom prebudil tie najfantastickejšie nádeje. Keď videl toľko Slovanov zjednotených spoločnou vôľou, myslel si, že je možné zničiť maďarskú moc. Ihneď si dal za úlohu vyprovokovať ozbrojené povstanie“ (Tourtzer 1913a, 200 – 201). V poslednej kapitole o Štúrovom „panslavizme“ Turcerová analyzovala posledné Štúrovo dielo *O národných písních a pověstech plemen slovanských* – uviedla, že túto prácu napísal po česky a uverejnil v Prahe (1853) z finančných dôvodov. Mienil ju publikovať postupne vo všetkých slovanských jazykoch, čo sa však nikdy nepodarilo. Turcerová ju považovala za najlepšiu Štúrovu prácu, ale nezamlčala, že v nej našla predstavu o „nadradenosti Slovanov“, ktorá vychádzala z ich očakávaného dejinného poslania. Uviedla základné myšlienky Štúrovho diela *Slovanstvo a svet budúcnosti*, vydaného posmrtné najprv po rusky v dvoch rôznych prekladoch v roku 1867 a 1909. Na území Slovenska bolo vydané v nemeckom origináli až v roku 1931, čiže omnoho neskôr, ako robila výskum k svojej dizertácii.²⁸ Turcerová pracovala s prekladom do ruštiny, pričom porovnala obidve verzie; nemecký originál nemala k dispozícii, lebo neznámy vlastník nemeckého rukopisu na Slovensku jej ho odmietol požičať. V poslednom Štúrovom diele sa budúcnosť „slovanského sveta“ nepredstavuje ako „zahmlená nádej“, ale ako logická nutnosť dejín. Posledné Turcerovej konštatovanie sa týka Štúra a jeho významu na Slovensku: „Na jeho osobu viažu Slováci celé národné dejiny 19. storočia, celý ich boj, všetky nádeje“ (ibid., 231).

²⁵ SNK LA, 104 C 8.

²⁶ SNK LA, 49 AU 11.

²⁷ Botto, Július. 1906. *Slováci, vývin ich národného povedomia*. 1. zv. Turčiansky Sv. Martin; Botto, Július. 1910. *Slováci, vývin ich národného povedomia*. 2. zv. Turčiansky Sv. Martin.

²⁸ Štúr, Ľudovít. 1931. *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*. Bratislava: Nákladem učené společnosti. Prvý preklad do slovenčiny urobil Mikuláš Gacek v 20. rokoch 20. storočia, ale ostal v obťahoch a nebol publikovaný. Štúrovo posledné dielo vyšlo po slovensky v preklade Adama Bžocha až v roku 1993 a spolu s úvodnou štúdiou Svetoslava Bombíka *Das Slawenthum...* ako Štúrovo odmietnutie západu vyvolalo nemalý rozruch. In: Štúr, Ľudovít. 1993. *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.

Obhajoba dizertácie sa konala 12. apríla 1913 na Sorbonne. V komisii bol školiteľ Ernest Denis a dvaja slavisti – Louis Leger a Émile Haumant. Okrem prezentovania dizertácie dostala Turcerová ešte dve doplňujúce otázky – 1. Vzťahy slavianofilov a Slovákov a ich vplyv na oddelenie Čechov a Slovákov,²⁹ 2. Matica slovenská. Po úspešnom prezentovaní všetkých troch tém komisia vyhlásila, že Helena Turcerová je „hodná titulu doktora Parížskej univerzity“. Vzhľadom na toto vyhlásenie jej predseda vedeckej rady univerzity v Paríži 14. apríla 1913 tento titul udelil.³⁰

Turcerovej úspešnú obhajobu ohlásila slovenská tlač: *Národné noviny*, *Národný hlásnik*, *Prúdy*. Literárna revue *Dennica* k textu pripojila aj fotografiu – ako mladú doktorku chceli vidieť na Slovensku a ako si ju chceli ponechať na Slovensku: mladé dievča vo vyšívanom piešťanskom kroji (P – o F – y 1913, 126 – 127). Budeme schopní ponúknuť jej taký post, aký si zaslúži? Takú otázku položila Elena Maróthy-Šoltésová slovenskej národnej spoločnosti s centrom v Turčianskom Sv. Martine (Maróthy-Šoltésová 1913).

Slovenskí národovci prijali Turcerovú s priazňou ako v generácii Vajanského a Škultétyho, tak medzi mladými sústredenými okolo revue *Prúdy*, ku ktorým prirodzene inklinovala. Počas výskumu v Prahe sa Turcerová obrátila na Alberta Pražáka s prosbou, aby jej pomohol nájsť ubytovanie v rodine za vyučovanie francúzštiny jednu hodinu denne.³¹ Vajanský a Škultéty sa obávali vplyvu Alberta Pražáka na Turcerovej výskum; nedôverovali pravdepodobne jeho presvedčeniu o československej národnej jednote (Pražák 1956, 213 – 215). V Martine sa Helena ubytovala u Pietrovcov a spriatelila sa s Máriou Pietrovou, rodenou Ivankovou, nevestou bývalého šéfredaktora *Národných novín* Ambra Pietra. Po jeho smrti Mária redigovala spoločne s Jozefom Gregorom Tajovským noviny *Národný hlásnik*, zároveň bola vychýrenou herečkou martinského ochotníckeho divadla. S Helenou Turcerovou, ktorá tiež obľubovala divadlo, ju spájal aj tento spoločný záujem (*Bibliografický lexikón slovenských žien* 2003, 189 – 190). Helena sa potom vrátila do Menzelinska k rodičom, kde počas školského roka 1913 – 1914 vyučovala na dievčenskom gymnáziu. Predtým sa snažila nájsť si iné uplatnenie, najprv v Moskve. Louis Leger jej poslal 25. augusta 1913 do Menzelinska list s menami svojich priateľov v Rusku, ktorí by jej mohli pomôcť s hľadaním vhodnej práce, a ktorých mienila Turcerová osloviť.³²

TURČIANSKY SV. MARTIN AKO Miesto KULTÚRNEJ MEDIÁCIE

Začiatkom letných prázdnin v roku 1914 Helena odcestovala do Talianska a Francúzska a na spiatocnej ceste sa zastavila v Martine. Pokračovanie, ktoré určilo jej ďalší osud, vylíčila po rokoch v texte venovanom Jozefovi Gregorovi Tajovskému (Turcerová-Devečková 1956, 200 – 209). Bola v Martine, keď vypukla vojna, zavreli sa hranice a nemohla sa vrátiť k rodičom. Ostala teda medzi Martinčanmi. Opäť bývala u Pietrovcov, v redakcii *Národného hlásnika*, kde vtedy pôsobil Tajovský, medzitým už tajomník Slovenskej národnej strany; spolu s Antonom Štefánkom vypracovali jej nový program. Spolupráca s Čechmi v ňom mala významné miesto. Helena sa stretávala s kultivovanými mladými ženami – Tatianou Štefanovičovou, Margitou Paulíny-Tóthovou, Annou Gašparíkovou a ďalšími. Do krúžku patrili aj maliar Milan Mitrovský, spoločne diskutovali o umení, literatúre aj politike. Často sa mýlili, ale všetci boli presvedčení, že „my, Slováci to vyhráme“ (ibid., 208). Boli mladí, letné slnko páľilo, nedalo sa robiť nič iné, len spievať: „Milan Ivanka,

²⁹ Tému spracovala písomne a článok vydala po slovensky: Dr. H. T. 1913b. Styky slavianofilov so Slovákami a ich vplyv na odtrhnutie Slovákov od Čechov. In: *Prúdy. Revue mladého Slovenska*, 4/9, 345 – 350.

³⁰ Pozostalosť Heleny Turcerovej. SNK LA, 104 D 10.

³¹ List H. Turcerovej A. Pražákovi, 13. 9. 1911. SNK LA, 29 D 45.

³² SNK LA, 104 B 12.

kráčajúc po mojom boku spieval ruskú pesničku, ktorú som ho naučila a ktorá sa v Rusku v tom čase spievala len ticho a pri zavretých dverách“ (ibid.).

Martin ako miesto kultúrnej mediácie už mal svoje dejiny. V roku 1903, oveľa skôr ako tam prišla Turcerová, Hana Gregorová – vtedy ešte len ako osemnásťročná Anna Lilge, sa stretávala s Annou Ivankovou (Flöglvou), s Máriou Pietrovou, s maliarom Milanom Mitrovským a Vladimírom Hurbanom, synom Svetozára Hurbana Vajanského. Rozprávali sa o literatúre, filozofii a umení. Dievčatá z vlastnej iniciatívy čítali Baudelairove *Kvety zla*. Vladimír Hurban požičiaval priateľom Hugových *Bedárov*, knihy od Musseta, Maupassanta, Zolu, Anatola Francea, Stanislaw Przybyszewského, neskôr romány L. N. Tolstého, v prvom rade *Vojnu a mier*. Zdá sa, že Vladimíra Hurbana očarilo rozhodnutie Anny Lilge utiecť z rodného domu a nájsť si zamestnanie v Prahe.³³ Sám Hurban študoval na strednej škole v moravskom Hodoníne, na vysokej škole vo Viedni a v Brne a po stáži v redakcii martinských *Národných novín* sa zamestnal vo vojenskom ústave vo Varšave, kde v rokoch 1909 – 1914 vyučoval a pôsobil aj ako tlmočník. Napriek sympatiám odolal šarmu Anny Lilge a tá si za životného partnera zvolila spisovateľa Tajovského. Jozef Gregor Tajovský a jeho manželka Hana Gregorová (zaslobodná Anna Lilge) – atraktívna žena, feministka, na ktorú Vajanský na rozdiel od Tajovského hľadel podozrievavo a s neľúbosťou, si približne dva roky pred vypuknutím vojny prenajali v neďalekej Bystričke dom, ktorý sa stal, vedľa redakcie *Národného hlásnika*, ďalším miestom stretávania moderných mladých z Martina. Po vypuknutí vojny tam Helena Turcerová dávala priateľom hodiny ruštiny a francúzštiny. Občas tam prichádzal Ondrej Devečka, evanjelický farár z Jasenovej a jeden z redaktorov revue mladého Slovenska *Prúdy*. Mal v tom čase viac ako 30 rokov, Helena bola o dva roky mladšia. Zasnúbili sa a 8. júla 1915 zosobášili. Medzičasom Helena dostala telegram najprv o onemocnení a potom aj o smrti svojej matky, o niečo neskôr oznam o tom, že na fronte padol jej brat Jozef.

Evanjelická fara v Jasenovej neďaleko Dolného Kubína potemnela. Podnebie je na severe Slovenska azda o niečo menej drsné ako v Menzelinsku, ale spoločenský život v Dolnom Kubíne bol i napriek prítomnosti Pavla Országha Hviezdoslava a niekoľkých ďalších roduverných rodín oveľa menej intenzívny ako v Martine. Počas vojny sa Helene narodili dve deti – dcéra Anna a syn Ondrej. Ťažko si dokážeme predstaviť, aké povinnosti na ňu čakali z titulu manželstva s farárom, na ktoré ju v dievčenskom veku nijako nepripravovali. Možno ju manžel ako mladú matku šetril, asi jej aj nejaká jasenovská žena v domácnosti pomáhala, napriek tomu sa cítila vyčerpaná a v zime často chorela. Na leto pozývala a na fare ubytovala priateľky z Martina – napríklad dcéry martinského kníhkupca Gašparíka Želmíru, ale najmä o desať rokov mladšiu Annu, na ktorú mala veľký vplyv.³⁴ Helena v Jasenovej neprestala s intelektuálnou prácou. Dávala Anne Gašparíkovej hodiny francúzštiny a spoločne prekladali do tohto jazyka ukážky zo slovenských literárnych textov. Výsledkom mala byť francúzska antológia slovenskej literatúry.³⁵ Turcerová preložila niekoľko francúzskych čít, ktoré sa páčili Maróthy-Šoltésovej a boli publikované v Živene.³⁶ Naopak, vedúci martinského *Spevokolu* odmietol uviesť v martinskom ochotníckom divadle hru Nikolaja Ostrovského, ktorú tiež preložila. V liste, ktorý Anna Gašparíková napísala Turcerovej 28. apríla 1918, nájdeme náznaky blížiacich sa politických zmien. Spomína dojemnú báseň Janka

³³ Úmysel neuskutočnila, podľahla slzám svojej matky, ktorá ju potrebovala doma. Pozri Gregorová, Hana. 1956. *Spomienky*. Bratislava: Tatran, 89 – 111.

³⁴ Anna Gašparíková-Horáková (28. 10. 1896 – 23. 2. 1987), v roku 1923 zmaturovala na učiteľskom ústave v Turčianskych Tepliciach a v roku 1924 ako 28-ročná externe zmaturovala na martinskom gymnáziu. V rokoch 1924 – 1929 študovala históriu na Karlovej univerzite v Prahe, štúdiá zavŕšila doktorátom. Od roku 1929 do svadby s Jiřím Horákom v roku 1936 bola knihovníčkou a archivárkou T. G. Masaryka.

³⁵ List J. Slávika H. Turcerovej, 1915. SNK LA, 104 C 4.

³⁶ Napríklad Boutet, Frédéric. *Ženich*. SNK LA, 216 CM2.

Jesenského, ktorá sa do Martina dostala z ďalekej Sibíri. A kladie Helene otázku: „Čo vieš o novej knihe Denisovej, o Slovákoch? Z Prahy ničoho? Ja len toľko, čo maďarský recenzent. Vraj Slováci predstavení ako najsympatickejší národ Európy a kniha písaná na základe dobrých informácií. Mal ich od koho dostať.“³⁷ Recenzia sa končila provokačnou poznámkou, ktorá podľa Gašparíkovej sčasti zodpovedala skutočnosti – slovenskí národovci nie sú politici, nerobia rozhodnú politiku, lebo sa boja.

PROFESIONÁLNA PERSPEKTÍVA DOKTORKY PARÍŽSKEJ UNIVERZITY V ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKE

Po vzniku Československej republiky meno Ondreja Devečku nájdeme na zozname roduverných Slovákov, ktorý zostavil Vavro Šrobár; to mu otvorilo bránu do Revolučného národného zhromaždenia, kde pôsobil v poslaneckom Slovenskom klube. Šrobár navrhol aj slovenské zastúpenie do československej delegácie na Parížsku mierovú konferenciu. Okrem Fedora Houdka, Igora Hrušovského, Jozefa Škultétyho a Mariánu Blahu cestovala s diplomatickým pasom do Paríža aj Helena Turcerová, a to nielen vďaka svojej výbornej francúzštine, ale aj znalostiam slovenských dejín a osobným kontaktom s francúzskymi slavistami, ktorí boli odborníkmi na problematiku nového štátu – Československej republiky. V Paríži sa stretla so Štefanom Osuským a Ivanom Krnom, z ktorých sa postupne stali významní československí diplomati. Turcerovej pobyt na parížskej mierovej konferencii bol pomerne krátky. Podľa vstupného víza v jej diplomatickom pase bola vo Francúzsku od 20. januára 1919 a francúzske územie opustila na hranici so Švajčiarskom v Orient exprese 16. apríla 1919, na československú pôdu vstúpila v Dvořišti o deň neskôr.³⁸ V diplomatickej misii pokračovala od apríla 1920, keď bola nominovaná za členku plebiscitnej komisie pre Oravu a Spiš.³⁹ Plebiscit sa napokon nekonal, lebo v júni 1920 rozhodli o poľsko-československej hranici veľmoci.

Počas pobytu v Paríži Turcerová prekladala do francúzštiny viaceré memorandá týkajúce sa Slovenska pre Štefana Osuského. Okrem prekladov sa venovala najmä oblasti kultúry a školstva. Potom však ťažko ochorela, po vojne všade zúrila španielska chrípka, a v delegácii ju vystriedal Ivan Černo. Ihneď v prvých dňoch mierovej konferencie Turcerová obnovila styky s Ernestom Denisom a jeho rodinou. Historik jej dal dovoľenie na preklad svojej knihy *La Question d'Autriche. Les Slovaques*⁴⁰ do slovenčiny. Denisova dcéra, lekárka Marthe le Monnier, jej predpísala dvadsať injekcií a jej sestra Madeleine poradila nemocnicu, v ktorej ich aplikovali.⁴¹ Ihneď po návrate do Jasenovej začala Turcerová prekladať do slovenčiny Denisovu knihu o Slovákoch. Práca na nej tvorí významnú tému v rozsiahlej korešpondencii Turcerovej s Denisovou manželkou Marguerite. V Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine sa z nej zachovalo 86 listov na 256 rukopisných stranách, napísaných v rokoch 1919 – 1939. Prvý z nich Marguerite Denisová napísala 21. decembra 1919 a odoslala ho doporučené 28. decembra. Záležalo jej na tom, aby sa nestratil. Obsahoval Denisov predhovor ku knihe *Otázka Rakúska. Slováci*. Denis ho napísal formou listu. Prvý odsek v Turcerovej preklade znel takto: „Madame! Preukázali ste mi veľkú česť preložením mojej knihy do slovenčiny; hlboko som dojatý a nekonečne šťastný, že takýmto spôsobom moja práca vyjde ako jedna z prvých na oslobodenom Slovensku. Tú česť, priznávam sa bez líčenej skromnosti, myslím, že som si zaslúžil za tú vieru, ktorú som vždy skladal v budúcnosť

³⁷ SNK LA, 104 A 12.

³⁸ SNK LA, 104 D 6.

³⁹ *ibid.*

⁴⁰ Kniha pôvodne vychádzala na pokračovanie v periodiku československého hnutia v zahraničí *La nation tchèque*. V roku 1918 vyšla v niekoľkých vydaniach.

⁴¹ List M. Denisovej H. Turcerovej, 21. 2. 1919. SNK LA, 104 A 8.

slovenského národa. Dávno pred vojnou, keď sa ešte nikto neodvážil predvídať koniec tyranie nemecko-maďarskej, veril som vo vaše obrodienie, a keď Česi, zahrúžení do desných zápasov, aké museli viesť proti Viedni, hotoví boli obmedziť svoj obzor úzkymi hranicami Česka, upozornil som ich, že ich budúcnosť závisí z väčšej čiastky od tesného spojenia s tatranskými bratmi“ (Denis 1922, 7).⁴²

Denis v liste spomína výskum Heleny Turcerovej v martinskom archíve a cituje jej dizertáciu o Ľudovítovi Štúrovi. Kópia tohto listu sa nachádza v Denisovom fonde v Národnom archíve v Paríži, ale tí, čo archív usporiadali, ho čítali „bez porozumenia“ a celkom absurdne ako adresátku označili istú Mme. Guiraud, českú manželku francúzskeho profesora, ktorá preložila do francúzštiny celkom inú prácu.⁴³ V Turcerovej pozostalosti v Martine sa nachádza tento list Ernesta Denisa vo viacerých variantoch vrátane toho, ktorý Denis vlastnoručne korigoval.⁴⁴ V Denisovom fonde v parížskom Národnom archíve sa nachádza jediný list Heleny Turcerovej Denisovej manželke Marguerite, ktorý tam odovzdal niekto z pozostalých.⁴⁵ Turcerová ho poslala z Jasenovej do Prahy 23. novembra 1920, počas prvej a zároveň poslednej návštevy francúzskeho historika v Československej republike.

„Drahá pani,
neviete si ani predstaviť, aká som bola šťastná, keď som dostala Váš list, v ktorom mi oznámujete Váš príchod do Prahy a blízku návštevu v Jasenovej. Je to priveľa šťastia, a ja sa ustavične obávam, aby mi osud, ktorý mi nebol nikdy priveľmi priaznivý, nepokazil moju veľkú radosť.

Ako sa má môj drahý Majster? Treba dúfať, že odpočinok a dobrá starostlivosť ho čoskoro úplne uzdravia. Celé Slovensko sleduje so záujmom i tú najmenšiu novinovú správu o jeho zdraví. Chceli by sme ho pozdraviť čo najskôr v krajine, ktorej oslobodenie je z veľkej časti jeho dielom.

Odovzdajte, prosím, vyjadrenie mojej úcty pánovi Denisovi, a prijmite, prosím, ubezpečenie o mojich vreľých citoch a hlbokej úcte.

H. Devečková“

„Je to váš alebo náš zlý osud? Určite obidva spolu, lebo teraz všetky naše plány zmenila nečakaná choroba môjho manžela,“ odpovedala jej Marguerite Denisová z Prahy.⁴⁶

⁴² Kniha má dve vročenia: na obálke sa uvádza rok 1922, na titulnej strane rok 1921, čo zodpovedá zrejme času zadania do tlače. V knihe sa nachádza aj francúzsky originál Denisovho predhovoru (s. 3 – 6) datovaný Paríž december 1919.

⁴³ Išlo o brožúru Václava Novotného o Ernestovi Denisovi, vydanú pri príležitosti odhalenia pomníka Ernesta Denisa v Nimes. AN Paris, fond Ernest Denis, AP 650, dossier 2.

⁴⁴ Denis, Ernest. *Madame, vous m'avez fait...* SNK LA, 104 D 4.

⁴⁵ „Bien chère Madame, vous ne pouvez pas vous figurer combien j'ai été heureuse de recevoir votre lettre m'annonçant votre arrivée à Prague et votre prochaine visite à Jasenová. C'est vraiment trop de bonheur, et je crains sans cesse que le sort, qui ne m'a jamais été trop favorable, ne vienne gâter ma grande joie. Comment va mon cher Maître? Il faut espérer que le repos et les bons soins le remettrait bientôt complètement. La Slovaquie entière suit avec intérêt les moindres nouvelles des journaux sur sa santé. Nous voudrions le saluer le plus tôt possible dans le pays dont la libération est en grande partie son oeuvre. Je vous prie de mettre mes respects à Monsieur Denis, et d'agréer l'assurance de mes sentiments de vive affection et de profond respect. H. Devečková.“ AN Paris, fond Ernest Denis, 650 AP/3.

⁴⁶ List M. Denisovej H. Turcerovej, Praha 26. 11. 1920. SNK LA, 104 A 8.

Ernest Denis sa musel urýchlene vrátiť do Paríža, kde sa podrobil operácii žalúdka, ktorá sa mu stala osudnou. Skonal začiatkom januára 1921.

Helena Turcerová písala listy manželke svojho profesora aj po tejto udalosti. Od siedmich rokov bola vo vzdialenej internátnej škole v Moskve a pravdepodobne jej chýbala materinská blízkosť. Na svoju doktorskú obhajobu v apríli 1913 Turcerová pozvala starú pani Handrichovú, rodenú Rappoportovú,⁴⁷ asi aby tú medzeru zaplnila. Turcerovej matka zomrela na začiatku prvej svetovej vojny – Helena nemohla odcestovať na jej pohreb do Ruska a nemala ju pri sebe ani na svadbe. Marguerite Denisová bola blízkou dušou, ktorej sa Helena v listoch zdôverovala so svojimi starosťami v rodinnom živote, ambíciami v profesii, inšpirovala sa tým, ako sa vo svojich povolaniach uplatnili Denisove dcéry.

Helena ustavične myslela na svoje profesionálne uplatnenie. Počas vojny bola v Martine len meštianka s vyučovacím jazykom maďarským, nebolo tam slovenské gymnázium, kde by mohla nájsť prácu. Usilovala sa nájsť si zamestnanie v Prahe, Jiří Guth jej dal nádej len na nejakú dočasnú prácu na čiastočný úväzok.⁴⁸ Veľká väčšina slovenských mužov v tom čase považovala manželstvo za uspokojivé riešenie životnej situácie akejkolvek ženy, dokonca aj doktorky zo Sorbonny. Nemyslela si to Turcerová, jej profesor Ernest Denis, jeho manželka Marguerite ani ich početné potomstvo – ženy ani muži. Evanjelický farár z Jasenovej Ondrej Devečka mal pre svoju ženu pochopenie, nerobil jej prekážky v literárnej práci a nechal ju odísť na mierovú konferenciu do Paríža, hoci mali v tom čase už dve malé deti. Ale nebolo to jednoduché. Keď si Helena v Paríži našla nejaký voľný čas, zaujímala sa o školy, školské učebnice, o vzdelávacie aj o zábavné časopisy pre deti. Po návrate do Československa o svojich predstavách napísala Albertovi Pražákovi: „A snívala som si ďalej svoj sen, ako si založím už nielen lýceum, ale niečo solídnejšieho ešte pre výchovu našich dievčat. Totižto: od 3 – 7 materská škola; 7 – 9 prípravná; 9 – 17 lýceum. A to všetko v jednom mieste, v jedných rukách. Sen zostal navždy snom. Muž chce naďalej účinkovať v Jasenovej. Mne je tedy takým spôsobom práca znemožnená. Nuž ťažká je to rana pre mňa.“⁴⁹ A keď sa k tomu pridala strata tretieho dieťaťa – novorodenca niekedy v druhej polovici roka 1919,⁵⁰ jej smútok sa ešte prehĺbil. Nebola to depresia, hľadala si prácu u tlačiarov v Prahe na francúzskych textoch, mala v pláne v spolupráci s nemenovaným francúzskym jazykovedcom prekladať slovenské a české literárne diela do francúzštiny a začať s prekladom diela T. G. Masaryka. Zdá sa, že horúčkovo hľadala vlastný zárobok. A pozývala Pražáka s manželkou do Jasenovej, lebo sa s ním chcela rozprávať o záležitostiach, o ktorých sa nedá písať: „Hlavná vec je tá, že ma zunoval život. Nechce sa mi žiť.“⁵¹

List vrhá svetlo na tienistú stránku života v Jasenovej: zápas o vlastné povolanie s manželom farárom vyžaduje vytrvalosť. Turcerovej sen o založení a vedení súkromnej dievčenskej školy, ktorá sa zrejme mala podobáť na dievčenskú školu sv. Petra a Pavla v Moskve, narazil na realitu školského systému Československej republiky, ktorý presadzoval poštátne škôl. Prvého septembra 1920 Helena začína učiť v Štátnej obchodnej škole v Dolnom Kubíne. Jej manžel Ondrej Devečka nasledoval jej príklad. Tiež začal vyučovať a v roku 1923 sa vzdal pastorácie. Radosť z nového zamestnania Helene pokazil oznam, že nemá na vyučovanie na obchodnej škole dostatočnú kvalifikáciu. Nerozumela tomu, bola rozhorčená a plná úzkosti. Hľadala možnosť nostrifikácie svojich diplomov z Moskvy a Paríža, aby sa tak vyhla novým skúškam. Požiadala o pomoc Marguerite Denisovú, ktorá v tom zmysle intervenovala na československom ministerstve školstva. Turcerová

⁴⁷ SNK LA, 104 A 16.

⁴⁸ List J. Gutha z redakcie *Časopis turistů* H. Turcerovej, 25. 10. 1914. SNK LA, 104 A 15.

⁴⁹ List H. Turcerovej A. Pražákovi, 2. 6. 1919. SNK LA, 29 D 45.

⁵⁰ List M. Denisovej H. Turcerovej, 21. 12. 1919. SNK LA, 104 A 8.

⁵¹ List H. Turcerovej A. Pražákovi, 24. 4. 1920. SNK LA, 29 D 45.

napísala aj Jaroslavovi Vlčkovi, autorovi *Dejín slovenskej literatúry*, s ktorým sa zoznámila v Prahe počas výskumu k svojej dizertácii o Štúrovi. Vlček predsedal na československom Ministerstve školstva Ústrednej kvalifikačnej komisii stredoškolského vzdelávania. Upokojoval ju, že v jej prípade pôjde o čistú formalitu, trochu sa s ňou porozprávajú po francúzsky a položia jej nejaké otázky o jej práci o Štúrovi. Skúšky však mali ďaleko od formality. Turcerová a jej manžel boli povinní na základe nariadenia Ministerstva školstva a národnej osvety č. 58835 z 28. júna 1921 podrobiť sa skúškam spôsobilosti vyučovania na obchodných školách. Boli to domáce písomné dizertačné práce a niekoľko ústnych skúšok rozložených do jedného študijného roka – od 4. novembra 1921 do 30. mája 1922. Turcerovej doktorskú dizertáciu o Štúrovi komisia uznala za ekvivalent písomnej práce z francúzštiny a dala jej za ňu jednotku. Najlepšiu známku dostala aj za dve domáce práce v predmete francúzska obchodná korešpondencia. Jedna sa týkala možnosti hospodárskeho vývoja Československa, druhá pojednania o štýle francúzskeho obchodného jazyka a jeho prípadných odlišnostiach od hovorovej francúzštiny. Ústnu skúšku z francúzštiny urobila na dvojku – potrápil ju preklad jednej La Fontainovej bájky a jej morfológická, syntaktická a metrická analýza. Bližšia jej bola otázka z literárnej histórie – vo svojej odpovedi sa zamerala na francúzske salóny 17. storočia a ich význam pre poznávanie doby a literatúry. Z odborných tém na výbornú zvládla peniaze a ich funkciu od pôvodu, cez striebro a zlato ako meradlo hodnoty, papierové peniaze, emisné banky, infláciu atď. Ďalej to bola skúška z účtovníctva a z vyučovacieho jazyka – slovenčiny – na jednotku. Len z ekonomickej vedy sa musela uspokojiť s dostatočnou. Na ústne skúšky musela Turcerová s manželom cestovať do Prahy.⁵² Ondrej Devečka urobil skúšky z geografie, fyziky atď. Za všetko trápenie dostala Helena o pár rokov hojivú náplast na ranu, v roku 1935 ju menovali za členku Ústrednej skúšobnej komisie pre učiteľstvo na obchodných školách.⁵³ V jej vysvedčení o učiteľskej spôsobilosti z roku 1922 stojí, že jej vyučovacím jazykom je slovenčina, dekrét z novembra 1937 ju menuje za examinátorku učiteľov francúzskej obchodnej korešpondencie a „československého“ jazyka.

Od školského roka 1923 – 1924 pôsobia Devečkovci v Kežmarku, Ondreja menovali za riaditeľa Štátnej obchodnej školy, Helena vyučuje „českoslovenčinu“, od polovice 20. rokov pôsobí ako inšpektorka obchodných akadémií a spolupracuje s ministerstvom školstva v Prahe na osnovách vyučovania českoslovenčiny na stredných školách.

V Dolnom Kubíne a podtatranskom Kežmarku bolo podnebie skoro rovnako drsné, ale kultúrou sa obidve severoslovenské mestá výrazne líšili. V prvých rokoch pôsobenia v Dolnom Kubíne jej dali v obchodnej škole určitú voľnosť. Učila slovenčinu, francúzštinu, poľštinu, nacvičovala amatérske divadelné predstavenia. Intelektuálna elita mesta na čele s Hviezdoslavom a Ladislavom Nádašim-Jégém bola slovenská. Na rozdiel od toho bol Kežmarok prevažne nemeckým mestom, dokonca v celom kežmarskom okrese boli menšinou Slováci. V roku 1919 žilo v Kežmarku 3468 Nemcov, 1119 Židov, ktorí sa hlásili za Nemcov, 656 Maďarov a 1743 Slovákov. Celé školstvo bolo zmaďarizované. Po maďarsky sa vyučovalo na evanjelickom lýceu, po vzniku Československej republiky si za vyučovací jazyk zvolilo nemčinu. Dlhú tradíciu mala obchodná škola, tiež s vyučovacím jazykom maďarským. V školskom roku 1918 – 1919 bola poštátnená a pokračovala so slovenskými a nemeckými paralelnými triedami. Do tejto školy nastúpil v septembri 1923 Ondrej Devečka ako riaditeľ a Helena Turcerová-Devečková ako profesorka. Na evanjelickom gymnáziu sa paralelne slovenské triedy zaviedli aj vďaka Devečkovmu úsiliu až od školského roka 1927 – 1928.

Devečkovcom sa v Kežmarku žilo oveľa lepšie, mali vhodnejšie bývanie a vďaka tvrdej práci sa zlepšila aj ich materiálna situácia. Napriek tomu Helena túžila po zmene – uvažovala aspoň

⁵² Česká zkušební komise pro učitelství na vyšších školách obchodních v Praze. Číslo 572. Vysvědčení učitelské způsobilosti. SNK LA, 104 D 10.

⁵³ SNK LA, 104 D 10.

o Trenčine, keď sa nedarilo presťahovať sa do Bratislavy s Univerzitnou knižnicou. Rodina ostala v Kežmarku až do roku 1948.

Ako učiteľka Helena Turcerová účinne pôsobila na prehlbovanie kultúrnych slovensko-francúzskych stykov. Viacerých študentov nadchla pre štúdium vo Francúzsku. Práve ona objavila výtvarný talent Ľudovíta Fullu, svojho študenta v dolnokubínskej obchodnej škole. Povzbudila ho, aby pokračoval v štúdiu výtvarného umenia a vzbudila v ňom túžbu po pobyte v Prahe a v Paríži (Fulla 213, 55). Syna Ondreja poslala na strednú školu v československej sekcii vo Francúzsku. S talentovanými študentmi pracovala nezištne, radila a pomáhala im. V jej pozostalosti sa zachovalo niekoľko listov od jej študentky Julky Jackovej, s ktorou dlhodobo udržiavala kontakt. Jacková študovala francúzštinu a ruštinu na Filozofickej fakulte Karlovej Univerzity v Prahe, kde napísala diplomovú prácu na tému, ktorá kedysi lákala samotnú Turcerovú – George Sandová a jej vplyv na ruskú literatúru. Potom ju povzbudila, aby sa uchádzala o štipendium na študijný pobyt v Dijone. Hoci Jackovú predtým podmienene vylúčili na dva semestre z fakulty za účasť na seminári proskribovaného docenta, dostala pas na niekoľkomesačný pobyt a na jar 1949 odcestovala do Francúzska. Po príchode mala zmiešané pocity. Vo Francúzsku síce nebol taký nedostatok ako v Československu a jedlo v menze sa jej zdalo priam prepychové, ale atmosféra bola chladná: „Žije tu viac Čechov a Slovákov, ktorí väčšinou študujú, no všetci sú presvedčení, že som veľká komunistka, keďže som dostala pas, preto zaujali voči mne nepriateľský postoj a vôbec sa so mnou nestýkajú.“⁵⁴ Podobný dojem v nej vzbudili aj Francúzi: „Francúzske študentky ma sklamali. Všetky sú síce milé a zdvorilé, ale voči cudzincom dosť uzavreté. Dosiaľ sa mi nepodarilo preniknúť do ich spoločnosti, hoci som sa o to viac ráz pokúšala.“⁵⁵ Podľa rady Turcerovej navštívila niekoľko dievčenských lýceí, aby sa poučila o francúzskych vyučovacích metódach. Profesorky a profesori jej vychádzali v ústrety a prijali ju prívetivo. Po návrate do Československa učila Jacková francúzštinu na gymnáziu a v listoch, ktoré písala Turcerovej, sa zrkadlí vývoj školstva v komunistami ovládanej republike. Spočiatku učila francúzštinu a ruštinu, nakoniec len ruštinu na strednej všeobecnovzdelávacej škole na Slovensku.⁵⁶

Teoreticky si môžeme položiť otázku, či kariéra stredoškolskej profesorky a inšpektorky bola jedinou možnosťou Turcerovej profesionálneho uplatnenia. Prečo sa s ňou nestretneme na pôde Univerzity Komenského, založenej v roku 1919, kde tak chýbali – ako sa často tvrdí – slovenskí vysokoškolskí učitelia? Turcerová predpokladala, že akademická kariéra bude kopírovať francúzske zvyklosti po ukončení École normale supérieure (prestížnej štátnej vysokej školy pedagogickej) – najskôr pôsobenie na gymnáziu a univerzita až ako vrchol kariéry? Albert Pražák, Turcerovej kamarát z Paríža, bol od nej len o šesť rokov starší a tiež začínal ako stredoškolský profesor na gymnáziu. V roku 1919 sa zamestnal na Ministerstve školstva v Prahe ako vedúci oddelenia pre Slovensko. Mal možnosť pomôcť Helene Turcerovej pri hľadaní zamestnania. Ale mal priveľa povinností: v roku 1921 ho vymenovali za profesora československej literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a v roku 1926 bol už rektorom celej univerzity. Sám sa chcel vedecky venovať Štúrovi a navrhoval Turcerovej, aby sa podieľala na menších prácach pri editovaní Štúrovho diela.⁵⁷ Ale nikdy jej nenavrhol stále miesto na Univerzite Komenského, ani len vo funkcii svojej asistentky.

Viacerí českí kolegovia boli toho názoru, že Turcerová by si mala nechať nostrifikovať svoj diplom doktorky parížskej univerzity v Československu. Myslel si to napríklad romanista P. M. Haškovec, ktorý sa v odborných kruhoch dozvedel o Turcerovej, a bol presvedčený, že by bolo škoda, aby sa Turcerovej talent stratil. Poznal ju zo svojho seminára venovaného francúzskej literatúre a navrhoval

⁵⁴ List J. Jackovej H. Turcerovej, Dijon 25. 5. 1949. SNK LA, 104 A 21.

⁵⁵ ibid.

⁵⁶ Listy J. Jackovej H. Turcerovej. SNK LA, 104 A 21.

⁵⁷ List A. Pražáka H. Turcerovej, 25. 3. 1929. SNK LA, 104 B 29.

jej, aby napísala niekoľko článkov do *Časopisu pro moderní filologii a literaturu* a aby svoje pracovné aktivity podriadila hlavnému cieľu – uznaniu platnosti svojho parížskeho doktorátu. Ponúkol jej dokonca pomoc, ale nevysvetlil, ako by mala prakticky postupovať.⁵⁸ Jindřich Vančura, prekladateľ historických prác Ernesta Denisa a Denisov životopisec, svoj názor vyslovil inakšie: „Platí-li posud ve Francii pravidlo, že doktorát ès lettres otvára cestu k univerzitní profesuře, jak to bylo r. 1878 u Denise? Myslím, že páni rozhodující o obsazení stolic na univerzitě bratislavské dopustili se jistě ne-li křivdy, aspoň opomenutí na autorce spisu o Štúrovi.“⁵⁹ Nevieme, čo Turcerová odpovedala na túto vetu. Vysvetlila Vančurovi, že univerzitný doktorát, ktorý obhájila cudzinka v Paríži, zodpovedal skôr univerzitnému titulu PhDr. a nemá rovnakú hodnotu ako Denisov *doctorat ès lettres* (v dnešnom chápaní PhD.). V jej pozostalosti v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine sa nachádza len jeden list od P. M. Haškovca, naopak, Turcerovej spolupráca s Vančúrom v oblasti prekladateľstva bola v rokoch 1921 – 1924 veľmi intenzívna. Denisova vdova Marguerite pri tom neočakávane zohrala rolu iniciátorky.

PREKLADATEĽKA

Turcerová bola významnou mediátorkou najmä vďaka svojim prekladom, a to v oboch smeroch – zo Slovenska do Francúzska a z Francúzska na Slovensko. Počas prvej svetovej vojny chcela v prvom rade predstaviť slovenskú literatúru vo Francúzsku. Cieľavedome pripravovala antológiu slovenských literárnych textov – čestné miesto v nej majú výňatky z Vajanského románov. Vyberala a prekladala ich spoločne s Annou Gašparíkovou, dcérou známeho kníhkupeca z Turčianskeho Sv. Martina. Po podpise prímeria Turcerová úporne hľadala kníhtlačiara a usilovala sa dovieŕť svoj projekt do úspešného konca. Napokon sa ho z viacerých dôvodov vzdala. Po návrate z Paríža začala prekladať do slovenčiny Denisovu knihu *La question d'Autriche. Les Slovaques*, ale predbehol ju Jindřich Vančura, ktorý sa rozhodol preložiť tú istú knihu do češtiny. V júli 1919 poveril svoju dcéru, aby písomne požiadala Turcerovú o presnú citáciu prameňa k veršom „*Je suis fier, fier d'être slave*“, ktoré Denis v závere knihy citoval (v nepresnom) francúzskom preklade.⁶⁰ Turcerová navštívila Vančurovcov v Prahe a nadviazala s nimi osobný styk. Kniha *O rakúskej otázke. Slováci* vo Vančurovom preklade vyšla v roku 1919. Prekladateľ namiesto úvodu uverejnil štúdiu venovanú Denisovi ako historikovi českých zemí. Denis podľa neho na Palackého nadviazal a jeho dielo úspešne zavŕšil. Preklad venoval pamiatke generála M. R. Štefánika.⁶¹ Turcerovej slovenský preklad bol vtedy už tiež hotový, ale svetlo sveta uzrel po urputnom obiehaní vydavateľov a kníhtlačiarov až v máji či júni 1922 (hoci v knihe je uvedený rok 1921). Vančurov preklad, ale najmä jeho úvod a interpretácie v recenziách, ktoré uverejnili české časopisy, urobili na Slovensku viac škody ako osohu. Štefana Krčméryho vraj potešilo, keď sa dozvedel, že Turcerová prekladá Denisovu prácu: „Ale p. Škultéty je o diele tej mienky, že je z hodnej čiastky nepravdivé; Denis čerpal takmer všetko z českých autorov, ktorí nehladeli na Slovensko s dostatočným porozumením; ináč – hovorí p. Škultéty – geniálnosť Denisova presvitá i z tohto diela.“⁶² Odmietol korigovať Turcerovej preklad a doplniť ho svojimi poznámkami pre množstvo inej práce. Krčméry to Turcerovej oznámil na hlavičkovom papieri Správy Matice slovenskej, čiže fakticky odmietol publikovať Denisovu knihu o Slovákoch nákladom Matice. V tom istom čase redakcia *Národných novín* stratila niekoľko

⁵⁸ List P. M. Haškovca H. Turcerovej, 21. 7. 1921. SNK LA, 104 A 17.

⁵⁹ List J. Vančuru H. Turcerovej, 19. 12. 1921. SNK LA, 104 C 14.

⁶⁰ List S. Jínovej H. Turcerovej, 29. 7. 1919. SNK LA, 104 A 23. Išlo o básničku *Ja som pyšný, že som Slovák* od S. H. Vajanského.

⁶¹ Ide o publikáciu Denis, Arnošt. 1919. *Otázka rakouská. Slováci*. Praha: F. Šimáček.

⁶² List Š. Krčméryho Helene Turcerovej, 7. 1. 1920. SNK LA, 104 B 7.

rukopisov prekladov ruských literárnych diel, ktoré im Turcerová poslala. Denisovu knihu v jej preklade napokon vydala a vytlačila kníhtlačiareň Jána Páričku v Ružomberku.⁶³ Namiesto úvodu tam bola „Predmluva profesora A. Denisa“ vo francúzskom origináli i v slovenskom preklade. Denis ju napísal v decembri 1919 ako list s oslovením *Madame!*, ktorý pošta doručila do Jasenovej v januári 1920. Po Denisovej smrti Turcerová pripojila k prekladu krátky životopis francúzskeho slavistu a historika od J. Vančuru. Nebol zhodný s tým, ktorý už publikoval v českom preklade Denisovej knihy. Išlo o prvý náčrt rozsiahlej Denisovej biografie, na ktorej Vančura začal pracovať.⁶⁴ Pri hľadaní faktov položil Turcerovej veľa otázok o jej štúdiu v Paríži, o rodine v Rusku, o Denisovej ceste s dcérou Gaud do Srbska a cez Slovensko do Poľska. Požiadal ju, aby mu požičala niektoré dokumenty. Bol medzi nimi Denisov prejav počas Turcerovej obhajoby doktorskej dizertácie a list, v ktorom Marguerite Denisová oznámila Turcerovej skon svojho manžela. Turcerová mu poslala niektoré dokumenty doporučené – napríklad Denisov úvod k prekladu diela *Otázka Rakúska. Slováci* do slovenčiny.⁶⁵ Práve Vančura jej navrhol, aby v doslove podčiarkla Denisov ideál, tak ako ho pochopil on sám: docieľiť pevnú jednotu Čechov a Slovákov a prebudiť u Slovákov ducha odboja voči odvekým nepriateľom – Nemcom a Maďarom (Denis 1922, 305 – 306). Vyhovela mu len čiastočne.

Koncom októbra 1923 sa začal iný príbeh, tentoraz späť s biografiou Ernesta Denisa, ktorá mala čoskoro vyjsť v Prahe, a Vančura by ju veľmi rád čo najskôr uverejnil aj po francúzsky, v najlepšom prípade v československom štátnom vydavateľstve Orbis. Dňa 27. októbra 1923 Marguerite Denisová napísala Turcerovej: „Pán Vančura mi poslal korektúry biografie môjho drahého manžela. Žiaľ, nemôžem si ich prečítať a budem šťastná, ak budete môcť preložiť knihu a uverejniť ju po francúzsky. Nájdete vydavateľa? Dúfam, že pánovi Vančurovi váš projekt nebude prekážať a ja vám budem veľmi povďačná, ak mi pošlete korektúry na opravu, keď sa vám podarí ho realizovať. Kladiem si otázku, či knihu netreba trochu skrátiť, lebo sa obávam, že pán Vančura vo svojom veľkom obdive voči môjmu manželovi azda priveľmi zdôraznil niektoré detaily [...]“.⁶⁶

List obsahuje podstatu všetkých ďalších problémov. Marguerite Denisová si vybrala za prekladateľku Turcerovú. Lúbila a obdivovala svojho manžela, úprimne si želala čítať ihneď jeho biografiiu a vlastnoručne urobiť stylistické a jazykové korektúry vo francúzštine. Nabádala svoju mladú slovenskú priateľku, aby jej preklad poslala čo najrýchlejšie, ubezpečovala ju, že má perfektnú francúzštinu, že ona sama text „vyčistí bez milosti, aby to bolo čo najlepšie a aby bolo čo najmenej cítiť, že je to preklad.“⁶⁷ Čoskoro Marguerite zistila, že práca, na ktorú sa podujala, je náročnejšia, ako si predstavovala.

Vančura rešpektoval Marguerite Denisovú a Turcerovú si vážil. Dal jej preto súhlas na preklad biografie. S pomocou sochára Otakara Španiela získal prísľub od umeleckého spolku *Mánes*, že vydá francúzsky preklad diela, pravda, pod podmienkou, že nájde dost subskribentov a štátnu podporu. Bol však aj v rozpakoch, pretože knihu chcel prekladať profesor Guiraud so svojou českou manželkou, ktorí ráтали so štátnou objednávkou.⁶⁸ Marguerite Denisová nevedela, že práve vďaka Španielovi *Mánes* súhlasil, že bude financovať nielen české, ale aj francúzske vydanie Denisovej biografie. Chcela, aby sa reprodukcia Španielovej busty Ernesta Denisa z francúzskeho vydania vynechala. Nepáčila sa jej, vraj vôbec nevystihuje podobu jej manžela. Potom s nevôľou komentovala preklad, ktorý jej Turcerová posielala po častiach: „To je zvláštne, keď píšete po francúzsky

⁶³ Ide o publikáciu Denis, Arnošt. 1922. *Otázka Rakúska. Slováci*. Ružomberok: Kníhtlačiareň Jána Páričku.

⁶⁴ Ide o publikáciu Vančura, Jindřich. 1923. *Arnošt Denis*. Praha: Mánes.

⁶⁵ List J. Vančuru H. Turcerovej, 18. 1. 1922. SNK LA, 104 C 14. Viaceré dokumenty jej nikdy nevrátil.

⁶⁶ List M. Denisovej H. Turcerovej, 27. 10. 1923. SNK LA, 104 A 108.

⁶⁷ List M. Denisovej H. Turcerovej, 25. 1. 1924. SNK LA, 104 A 8.

⁶⁸ List J. Vančuru H. Turcerovej, 13. a 28. 11. 1923. SNK LA, 104 C 14.

list, nedá sa skoro vôbec zistiť, že ho písala cudzinka, zrejme preto, že v mysli ho máte od začiatku po francúzsky, ale nie je to tak vo vašom texte, tam priveľmi cítiť, že je to preklad.⁶⁹ Denisová svoje korektúry posielala zároveň Turcerovej aj profesorovi Louisovi Eisenmannovi, ten však kritizoval preklad aj opravy. Vyšlo jej z toho, že chyba nie je ani u prekladateľky, ani u korektorky, ale u samotného autora.⁷⁰ Nechcela požiadať priamo Vančuru o dovoľenie skrátiť text, ale poverila touto delikátnou úlohou Turcerovú. Helena mu napísala, dokonca ho osobne navštívila v Prahe. Výsledkom bolo odmietnutie. Vančura trval na integrálnom preklade svojho textu. Podozrieval Marguerite Denisovú, že chce knihu „cenzurovať“, a poukázanie na budúcu spoluprácu Louisa Eisenmanna, ktorý sa mienil podujat' na konečnú redakciu životopisu, v ňom viac dôvery nevzbudzovalo. O biografii sa trúsili všelijaké reči v Slovanskom ústave v Paríži, na Ministerstve zahraničných vecí ČSR v Prahe, a Vančura sa domnieval, že Turcerová mešká s prekladom zo zdravotných dôvodov (bola tehotná). Napokon sa Marguerite Denisová obrátila priamo na Vančuru a kópiu listu poslala Helene. Najviac jej prekážalo, že autor v biografii podčiarkol rivalitu medzi Ernestom Denisom a Louisom Legerom, a spôsob, akým bol tento významný slavista v knihe vykreslený: „Je naozaj mrzuté, ak sa pár vtípnym poznámkam v dôverných listoch priateľovi prikladá taká dôležitosť, že by sa to priateľom pána Legera mohlo zdať nemilé.“⁷¹ Asi jej bolo nepríjemné aj to, ako Vančura zobrazil ju samu, dcéru vysokoškolského profesora fyziky Friedela z Alasky, ktorá porodila päť synov a päť dcér a väčšinu času trávila ako domáca pani v jednoduchých pracovných šatách. Marguerite Denisová si veľmi želala, aby Vančura súhlasil s jej spolupracou pri konečnej úprave francúzskeho prekladu biografie „ktorá by z nej urobila [...] knihu pre Francúzov.“⁷² Vančura nechápal a trval na svojom, bol ochotný vymeniť niektoré ilustrácie, ale z textu nechcel vynechať ani literu. Marguerite Denisová poslala Turcerovej kópiu svojho listu Vančurovi a dodala: „Neodvážim sa priveľmi dúfať, že ustúpi pred mojimi dôvodmi, ktoré sa mi predsa len zdajú zásadné. Ak bude tvrdohlavý, som nútená povedať vám, že využijem všetky možnosti, ktoré budú v mojej moci, aby som zabránila vydaniu knihy po francúzsky. Sú v nej nanajvýš protivné veci,“⁷³ vyhlásila rezolútne.

Turcerová celá vec dlho trápila a ako historička myslela na budúcich bádateľov. V poznámke napísanej na dokumente ceruzkou vysvetlila pokračovanie: „Ihneď som oznámila pani Denisovej, že ja naskrze netrvám na vyd[aní] prekladu, mne stačí to, že som jej umožnila zoznámiť sa s knihou o jej p. manželovi a nedokončila som už preklad. Vec tak aj ostala; prof. V[ančura] mal ťažké srdce na mňa, ale ináčej som si nemohla počínať.“⁷⁴ Napriek týmto slovám Helena spočiatku preklad biografie nechápala ako nejakú láskavosť voči staršej priateľke, ale ako seriózny projekt, ktorý uvádzala v školskej správe kežmarskej obchodnej školy ako svoju mimoškolskú literárnu činnosť.

Vančura vedel, že Marguerite Denisová biografii čítala s veľkým záujmom, že ju porovnávala s korešpondenciou svojho manžela s Pinkasovcami, ktorú jej v Prahe požičali a nechala si ju odpísať. Aj po svojom pevnom rozhodnutí, že nedopustí vydanie knihy vo francúzštine, naliehala na Helenu, aby pokračovala v prekladaní a posielala jej stránky, ktoré ešte nečítala. Turcerová preložila celú knihu a nemala možnosť svoj preklad upraviť do definitívnej podoby. Nikto jej za prácu nezaplatil. Ondrej Devečka v liste Terézii Vansovej opísal, čo sa dialo v ich súkromí. Helena predčasne porodila v auguste, a nie až v októbri, keď čakali prírastok do rodiny. Syn Branko žil len 18 hodín. Helena sa zotavila pomerne rýchlo a opäť sa „tvrdohlavo“ vrhla do práce. V obchodnej

⁶⁹ List M. Denisovej H. Turcerovej, 18. 4. 1924. SNK LA, 104 A 8.

⁷⁰ List M. Denisovej H. Turcerovej, 17. 5. 1924. SNK LA, 104 A 8.

⁷¹ Kópia listu M. Denisovej J. Vančurovi, 24. 11. 1924. SNK LA, 104 C 27.

⁷² *ibid.*

⁷³ List M. Denisovej H. Turcerovej, 25. 11. 1924. SNK LA, 104 A 8.

⁷⁴ Poznámky H. Turcerovej na liste J. Vančuru, 19. 11. 1924. SNK LA, 104 C 14.

škole učila osemnásť hodín týždenne, starala sa o školskú jedáleň a prekladala. Denisova biografica asi nevyjde. „Darmo sa nadrela takmer rok.“⁷⁵

Turcerovej úsilie prezentovať Slovensko vo Francúzsku nebolo korunované úspechom. Nevyšiel jej úmysel publikovať antológiu slovenskej literatúry vo Francúzsku ani spolupráca s pražským vydavateľstvom Orbis, ktoré na ňu nemyslelo so štátnymi objednávkami. Turcerová sa pokúsila pestovať na Slovensku slovanskú solidaritu tak, ako si ju predstavoval Ernest Denis. Líšila sa od toho, ako ju završil Ľudovít Štúr v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Nebude na škodu odcitovať pár viet, ktoré Denis napísal v roku 1917, uvádzam ich v Turcerovej preklade: „Konečne medzi Slovákmi tí najobozretnejší a najvzdelanejší spytujú sa, či by príliš tesné zblíženie s Moskvou nepriviedlo k ťažkým nepríjemnostiam. Či toho ľutujeme a či sa tým honosíme, Slováci sú vychovaní západom a minulosť sa nedá zaprieť. Idey slobody a parlamentárne inštitúcie stali sa potrebou ich ducha, ktorý sa ešte vyvinul vysťahovalectvom do Ameriky. Úprimne oddaní rímskej cirkvi či by ľahko navykli na ovzdušie pravoslávne? Nie je isté, že by následkom príliš bezprostredného spojenia s Ruskom nebolo neoslabené priateľstvo, ktoré sa dosiaľ udržalo bez úhony“ (Denis 1922, 263). V Denisových povojnových predstavách figurovalo československo-poľské priateľstvo a ich spojenectvo s Francúzskom, sledoval v rokoch 1919 – 1921 aj ukrajinskú otázku. Turcerová v rokoch 1920 – 1923 vyučovala poľštinu na Štátnej obchodnej škole v Dolnom Kubíne. Zorganizovala výlet študentov do Poľska (Krakov, Varšava, Gdansk) s morálnou podporou českého slavistu Adolfa Černého. V Krakove 13. mája 1923 víтали maršala Focha, ktorý tam bol na štátnej návšteve, vo Varšave boli na predstavení opery, a spokojne doma v Dolnom Kubíne spomínali na množstvo zážitkov. Povzniesli sa nad niekoľkými nepriateľskými článkami vo varšavskej tlači. Tvrdilo sa v nich, že Turcerová nie je Slovenka, ale Ruska, a zazlievali jej „čechoslovakizmus“.⁷⁶

Ako historička Turcerová publikovala v roku 1928 štúdiu o Štúrovom citovom živote, ktorú napísala na žiadosť spolku slovenských žien Živena do jeho *Letopisu* (Turcerová-Devečková 1928, 48 – 66). Mala skutočný úspech nielen medzi členkami Živeny, ale najmä u mládeže, medzi literárnymi historikmi a spisovateľmi, bez jej výskumu by Ľudovít Zúbek asi nikdy nebol napísal román *Jar Adely Ostrolúckej*.

Turcerová mala už od roku 1919 v úmysle urobiť integrálny preklad svojej doktorskej dizertácie do slovenčiny. Našla si na to čas? V roku 1956 Anna Gašparíková-Horáková, jej optimistická kamarátka a spolupracovníčka z Martina, napísala, že očakávala vydanie knihy v roku 1955 pri príležitosti 140. výročia Štúrovho narodenia. To sa však nestalo.⁷⁷ Slovenský historik Pavel Horváth (1926 – 1999), ktorý sa zaoberal genealógiou rodu Štúrovcov, napísal v krátkom životopisnom článku o Helene Turcerovej, že v roku 1956 Historický ústav SAV vydal ako „rozmnoženie“ preklad jej dizertácie do slovenčiny, meno prekladateľa neuviedol (Horváth 1987, 92). Nebolo vôbec jednoduché nájsť ju v katalógu Knižnice Historického ústavu, a teda ani v hĺbinách tejto knižnice umiestnenej na viacerých od seba vzdialených miestach. Nefiguroval tam ani francúzsky, ani slovenský prepis mena autorky, ba ani jej mena po manželovi. Strojopis dizertácie, ktorý má s poznámkami na konci 208 strán, je uložený pod menom H. Thurzerová. Nešlo o knižné vydanie, ale o cyklostylovú kópiu strojopisu rozmnoženú v neznámom počte exemplárov, bez uvedenia nejakého vydavateľa alebo miesta vydania.⁷⁸ Tri kusy vlastní Univerzitná knižnica v Bratislave a dajú sa študovať prezenčne v prísnom režime rukopisov doktorských prác. Pochádzajú z knižnice

⁷⁵ List O. Devečku T. Vansovej, 8. 12. 1924. SNK LA, 41 F 33.

⁷⁶ Vyslanectví Československé republiky ve Varšavě, 1963/1529/V-1/23, Varšava 26. 5. 1923. SNK LA, 104 C 18.

⁷⁷ List A. Gašparíkovej H. Turcerovej, 24. 9. 1956. SNK LA, 104 A 12.

⁷⁸ Thurzerová, H. Ľudovít Štúr a Myšlienka slovenskej nezávislosti (1815 – 1856). Knižnica Historického ústavu SAV Bratislava, prírastkové číslo 12 DIZ – 170, signatúra D8 – 152, 208 s. bez dáta.

Ústavu dejín KSS v Bratislave a do fondu ich zaradili v októbri 1989.⁷⁹ Ani jeden z nich neudáva meno prekladateľa, ktorý starostlivo vyhľadal všetky citácie prameňov v pôvodnom slovenskom jazyku a neprekladal ich z francúzštiny. Nenachádzajú sa v nich tri dokumenty, ktoré Turcerová uverejnila vo francúzskom origináli dizertácie. Boli medzi nimi dva listy Štúra a Hurbana báno-vi Jelačičovi z jari 1849. V jednom z nich kritizovali komunizmus. Slovenský preklad dizertácie citoval historik Ján Hučko; ohodnotil ju ako prvú prácu o Štúrovi, ktorá vychádza z archívneho výskumu.⁸⁰ Iní historici, napríklad Mikuláš Písch v kurze z historiografie a všeobecných dejín 19. storočia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, a tiež odborníci na štúrovskú problematiku Jozef Butvin a Vladimír Matula, čítali v tom čase Turcerovej dizertáciu po francúzsky či v cyklostylovanom slovenskom preklade, a spomínali ju vo svojich prednáškach. Ale v knižnej podobe táto kniha po slovensky dodnes nevyšla.

Okrem vyučovania slovenčiny a obchodnej korešpondencie na štátnej obchodnej škole v Kežmarku a funkcie školskej inšpektorky sa Turcerová venovala prekladom francúzskej, ruskej a poľskej beletrie.⁸¹ Bola aj autorkou – sama vybrala literárne skvosty do svojich antológií textov o deťoch, ktoré boli určené tak deťom, ako dospelým.⁸² Kládla si za cieľ prispieť k tomu, aby sa deti na Slovensku vychovávali jemnejšie, s väčším porozumením a zároveň účinne.

Od detstva Turcerová žila vo veľkých mestách – v Moskve, Varšave, Paríži. Prijala život vo vi-dieckych mestách na Slovensku, ale aspoň raz do roka chodievala do Prahy, občas do Paríža. V Kežmarku bola oveľa spokojnejšia ako v Jasenovci. V roku 1928 ju v Kežmarku navštívila dcéra Ernesta Denisa Madeleine Rudrauf-Bianconi so synom Jeanom. Ondrej Devečka bol poslancom regionálnej samosprávy za agrárnikov a od roku 1935 poslancom Národného zhromaždenia v Prahe za tú istú stranu. Turcerová sa mohla venovať svojej práci za lepších podmienok ako dnešné slovenské ženy zo strednej vrstvy. Mala pomocnicu v domácnosti a mohla si dovoliť prijať k deťom dievčatá au pair: tá z Ostravy ich učila po nemecky, iná prišla na niekoľko mesiacov z Veľkej Británie a učila ich po anglicky. Najmenej dvakrát bola Helena s deťmi na prázdninách pri mori – na Azúrovom pobreží (Juan les Pins) a v Juhoslávii. Dôchodok v Bratislave, kde si kúpili dom vo vilovej štvrti, sa tiež nezdá veľmi problematický. V rokoch 1945 – 1946 bol Ondrej Devečka poslancom Demokratickej strany v Slovenskej národnej rade, Helena bola členkou Zväzu slovenských spisovateľov a svoj čas venovala prekladom, najčastejšie významných klasikov lite-ratúry a esejí o umení. Ale v tom čase sa na ňu pozeráme zvonku, bez detailnejších informácií,

⁷⁹ Ludovít Štúr a Myšlienka slovenskej nezávislosti (1815 – 1856). Dizertácia pre univerzitný doktorát pred-ložený filozofickej fakulte parížskej univerzity H. Turtzerovou 1913. Univerzitná knižnica v Bratislave, DD 652/89, 208 s. in 4.

⁸⁰ Ide o publikáciu Turcerová, Helena. 1913. Ludovít Štúr a myšlienka slovenskej nezávislosti (1815 – 1856). Paríž (Preklad z francúzštiny v cyklostylovom vydaní). In: Hučko, Ján. 1974. *Sociálne zloženie a pôvod slovenskej inteligencie*. Bratislava: Veda; Hučko, Ján. 1984 a 1988. *Život a dielo Ludovíta Štúra*. Martin: Osveta.

⁸¹ Z francúzštiny preložila *Troch mušketierov* (1932, 1958) od Alexandra Dumasa, *Rozprávky pre veľkých i malých* (1935) od Claire Boas de Jouvenel, *Otca Goriota* (1939) od Honoré de Balzaca, *Atlantídu* (1948) od Pierra Benoita, *Žiaka* (1930) od Paula Bourgeta, *Betsabé* (1935) od Andrého Gidea, *Stendhalov Kartuziánsky kláštor v Parme* (1949), romány Romaina Rollanda *Očarená duša* (1950), *Ján Krištof* (1952) a ďalšie. Z poľštiny preložila román *Starú báj* (1947) od J. I. Kraszewského. Z ruštiny preložila divadelnú hru A. N. Ostrovského *Sviatočný sen* (1940), Kuprinovu novelu *Granátová náramnica*, eseje L. N. Tolstého o umení, rozsiahle trojväzkové *Pamäti a dumy* (1954) od Alexandra Gercena a iné.

⁸² Turcerová-Devečková, Helena. 1925. *Deti v ruských novellách*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius; Turcerová-Devečková, Helena. 1939. *Dieťa v krásnej próze francúzskej. Antológia moderných beletristov francúzskych*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius.

bez prečítania listov, ktoré naďalej posielala priateľom. Mnohí si ich zrejme neodložili, alebo aspoň ich archívom nezverili.

Vplyv tejto jemnej, krehkej a zároveň cieľavedomej, vytrvalej a racionálnej historičky a prekladateľky, slovensko-francúzskej mediátorky, bol hlboký a na Slovensku nedocenený. Prejavil sa vo všetkom, čomu sa venovala. Bol impulzom pre historický výskum, dlhodobo vplýval na výchovu a vzdelávanie žiakov a vďaka prekladom pôsobil na celú slovenskú kultúru.

SUMMARY

Helena Turcerová-Devečková (1886 – 1964) is appreciated as a woman of letters and above all the first Slovak woman historian, author of the doctoral thesis *Ludovít Štúr* and the idea of the Slovak Independence (Paris 1913). Written in French, this work, paradoxically, has not been published in Slovak yet. Born in Slovakia as a daughter of a Slovak wholesaler's family settled later in Russia, she studied at the French Russian school Saint Pierre et Paul in Moscow, and she continued her studies at the Sorbonne University in Paris. The historian Ernest Denis, the supervisor of her theses, oriented her research to the questions of political actuality. During the WWI he cooperated closely with the Czechoslovak movement abroad and promoted the constitution of the Czechoslovakia in France. Turcerová returned to France in 1919 as an expert of the Czechoslovak delegation at the Paris Peace Conference. As a woman she could not satisfy completely her professional ambitions, she distinguished herself as an excellent teacher, an artistic translator, and a Slovak French cultural mediator.

LITERATÚRA

- Bombík, Svetoslav. 1993. *Das Slawenthum... ako Štúrovo odmietnutie západu*. In: Štúr, Ludovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 7 – 22.
- Botto, Július. 1906. *Slováci, vývin ich národného povedomia*. 1. zv. Turčiansky Sv. Martin.
- Botto, Július. 1910. *Slováci, vývin ich národného povedomia*. 2. zv. Turčiansky Sv. Martin.
- Denis, Ernest. 1903. *La Bohême depuis la Montagne Blanche. Deuxième partie. La renaissance tchèque. Vers le fédéralisme*. Paris: Ernest Leroux éditeur.
- Denis, Ernest. 1917. *La question d'Autriche. Les Slovaques*. Paris: Librairie Delagrave.
- Denis, Arnošt. 1919. *Otázka rakouská. Slováci*. Prel. Jindřich Vančura. Praha: F. Šimáček.
- Denis, Arnošt. 1922. *Otázka Rakúska. Slováci*. Prel. Helena Turcerová-Devečková. Ružomberok: Kníhtlačiareň Jána Páričku.
- Ferenčuhová, Bohumila. 2015. *Helena-Turcerová Devečková, la famille d'Ernest Denis et Turčiansky Sv. Martin comme lieux de médiation culturelle*. In: *La France et l'Europe centrale. Médiateurs et médiations*. Paris: Institut d'Etudes slaves, 203 – 222.
- Fulla, Ludovít. 2013. *Okamihy*. Bratislava: Q111.
- Gregorová, Hana. 1956. *Spomienky*. Bratislava: Tatran.
- Horváth, Pavel. 1987. *Helena Turcerová-Devečková. Sto rokov od narodenia prvej slovenskej historičky*. In: *Vlastivedný časopis* 36/2, 92.
- Hrozičnik, Jozef. 1981. *Turčianski olejkári a šafraníci*. Bratislava: Tatran.
- Hučko, Ján. 1974. *Sociálne zloženie a pôvod slovenskej inteligencie*. Bratislava: Veda.
- Hučko, Ján. 1984. *Život a dielo Ludovíta Štúra*. 1. vyd. Martin: Osveta.
- Hučko, Ján. 1988. *Život a dielo Ludovíta Štúra*. 2. vyd. Martin: Osveta.
- Jelínek, Hanuš. 1912. *La littérature tchèque contemporaine, cours professé à la Sorbonne en 1910*. Paris: Mercure de France.

- Kostolný, Andrej. 1966. PhDr. Helena Turcerová-Devečková (k jej nedožitým 80. narodeninám). In: *Slovenská literatúra* 12/3, 308.
- Lexikón slovenských žien*. 2003. Martin: Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav.
- Lirondelle André – Mazon André. 1944. Émile Haumant. In: *Revue des études slaves* 21/1 – 4, 174 – 179. https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1944_num_21_1_1427 [19. 11. 2023].
- Maróthy-Šoltésiová, Elena. 1913. Dr. Helena Turcerová. In: *Živena* 1913, 150 – 154.
- Michálek, Slavomír a kol. 2006. *Juraj Slávik Neresnický: od politiky cez diplomaciu po exil (1890 – 1969)*. Bratislava: Prodama.
- Mojdis, Ján. 1995. Úloha osobných priateľstiev pri objavovaní Slovenska vo Francúzsku (1900 – 1918). In: Ferenčuhová, Bohumila (ed.): *Francúzsko a stredná Európa. Vzťahy medzi Francúzskom a strednou Európou v rokoch 1867 – 1914. Vzájomné vplyvy a predstavy*. Bratislava: AEP, 123 – 133.
- Mojdis, Ján. 2004. *Slováci a Francúzi v premenách času*. Prešov: Universum.
- Mojdis, Ján. 2008. Helena Turcerová-Devečková a vznik Československa. In: *Annales historici Presoviensis*, 8, 130 – 137. http://www.unipo.sk/public/media/12900/2009_Pekar_-_Annales_Historici_8_-_final.pdf [19. 11. 2023].
- Oulmont, Philippe. 2012. *Pierre Denis. Français libre et citoyen du monde. Entre Monnet et de Gaulle*. Paris: Nouveau Monde éditions.
- P – o F – y. 1913. Dr. Helena Turcerová. In: *Dennica* XV/5, 126 – 127.
- Pražák, Albert. 1956. Červencová neděle. In: *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 213 – 215.
- Scotus, Viator. 1908. *Racial Problems in Hungary*. London: Archibald Constable.
- Seton-Watson, Robert William. 1912. *Ungarische Wahlen, Beitrag zur Geschichte der politischen Korruption*. Leipzig: T. Welcher.
- Slávik, Juraj. 1959. *Moja pamäť – živá kniha. Detstvo, chlapectvo, mládenectvo. Môj život v habsburskej monarchii*. New York: C. S. Publishing Company, Inc.
- Štúr, Ľudovít. 1931. *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*. Bratislava: Nákladem učené společnosti.
- Štúr, Ľudovít. 1993. *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Prel. Adam Bžoch. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.
- Thurzerová, Helena. *Ľudovít Štúr a Myšlienka slovenskej nezávislosti (1815 – 1856)*. Knižnica Historického ústavu SAV v Bratislave, prírastkové číslo 12 DIZ – 170, sign. D8 – 152, 208 s. bez dáta.
- [Turcerová, Helena]. 1913. *Ľudovít Štúr a Myšlienka slovenskej nezávislosti (1815 – 1856)*. [Dizertačná práca]. Univerzitná knižnica v Bratislave, DD 652/89, 208 s. in 4.
- Tourtzer, Hélène [Turcerová, Helena]. 1913a. *Louis Štúr et l'idée de l'indépendance slovaque (1815 – 1856)*. Paris: Cahors et Alençon.
- Dr. H. T. [Turcerová, Helena]. 1913b. Styky slavianofilov so Slovákmi a ich vplyv na odrhnutie Slovákov od Čechov. In: *Prúdy. Revue mladého Slovenska* 4/9, 345 – 350.
- Turcerová-Devečková, Helena. 1925. *Deti v ruských novellách*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius.
- Turcerová-Devečková, Helena. 1928. Z intimného života Štúrovho. In: *Letopis Živeny. Na desiate výročie osvobodenia*. Turčiansky Sv. Martin: Živena – Spoločnosť slovenských žien, 48 – 66.
- Turcerová-Devečková, Helena. 1939. *Dieťa v krásnej próze francúzskej. Antológia moderných beletristov francúzskych*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius.
- Turcerová-Devečková, Helena. 1956. Do venca spomienok. In: *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 200 – 209.
- Vančura, Jindřich. 1923. *Arnošt Denis*. Praha: Mánes.
- Vanovič, Július. 1990. *Kniha o starom Martine*. Bratislava: Tatran.

Bohumila Ferenčuhová

Vanovič, Július. 1993. *Druhá kniha o starom Martine (1867 – 1875)*. Martin: Matica slovenská.

Vanovič, Július. 1999. *Tretia kniha o starom Martine (1875 – 1918)*. Bratislava: Slovenské informačné centrum.

Vlček, Jaroslav. 1881. *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy*. Praha: Slavík a Borový.

ARCHÍVY

Archives nationales, Paríž (AN), fond AP 650, Ernest Denis

Slovenská národná knižnica, Martin – Literárny archív (SNK LA)

KONTAKT

PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc.

Učená spoločnosť Slovenska

Slovenská akadémia vied

Štefánikova 49

814 38 Bratislava

Slovenská republika

Bohumila.Ferencuhova@savba.sk